

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

SOUDNÍ AGENDA MĚSTEČKA KŘIŽANOVA V 17. A 18. STOLETÍ

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D

Autorka práce: Bc. Kateřina Hájková

Studijní obor: Archivnictví navazující

Ročník: III.

2015

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdání textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Novém Městě na Moravě dne 26. listopadu 2015

.....
Kateřina Hájková

Anotace

Cílem diplomové práce je přibližně fungování raně novověkých moravských hrdelních soudů na příkladu konkrétních kauz zmíněného vrchnostenského městečka. Práce je rozdělena na několik částí. Nejprve představuje Křižanovské panství a samotné městečko v 17. a první polovině 18. století. Dále se věnuje vývoji hrdelního soudnictví na Moravě. Stěžejní jsou kapitoly pojednávající přímo o křižanovském hrdelním soudu a vybraných případech, které tento soud vyšetřoval. Nejvíce prostoru je pak věnováno mravnostním deliktům. Práci uzavírá příběh znásilněné děvečky z křižanovské fary, který vyústil v konflikt s farářem Bartolomějem Nedovaleným. Vše je doplňuje seznam použitých pramenů a literatury. Součástí práce je také obrazová příloha.

Annotation

The aim of this thesis is to describe how the early modern moravian capital jurisdiction worked. For illustration it takes particular cases. The thesis is divided into several main chapters. At first, the domain of Křižanov and the town Křižanov in the 17th and in the first half of the 18th century is described. Afterwards the thesis is being focused on development of capital jurisdiction in Moravia. Crucial captures present particular cases of capital juristicition in Křižanov and especially sexual offences. The last chapter tells the story about a maid who was raped in a presbytery. As a result of this act was a conflict between representatives of the town Křižanov and Bartoloměj Nedovalený, the priest. The thesis is followed by the list of sources and bibliography. Visual materials are listed in the annexe.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Josefu Hrdličkovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a trpělivost při vedení práce. Poděkování patří zaměstnancům Státního okresního archivu Žďár nad Sázavou, pobočky Velké Meziříčí. Děkuji všem, kteří se podíleli na vzniku této diplomové práce, především pak Mgr. Evě Nagyové za ochotu zapůjčit své materiály. V neposlední řadě děkuji mamince, bez jejíž podpory by moje studium nebylo možné.

Obsah

Úvod.....	8
1 Křižanovské panství v 17. a první polovině 18. století.....	15
1.1 Držitelé Křižanovského panství	15
1.2 Velkostatek Křižanov	18
1.3 Práva městečka Křižanova	23
2 Moravské soudnictví v době pobělohorské	25
2.1 Vývoj hrdelního soudnictví na Moravě.....	29
3 Křižanovský hrdelní soud	32
4 Konkrétní příklady soudních procesů	37
4.1 Krádež	37
4.2 Vražda	40
4.3 Kacířství	41
4.4 Čarodějnictví.....	43
4.5 Mravnostní delikty	46
4.5.1 Cizoložství	46
4.5.2 Incest.....	50
4.5.3 Infanticidium.....	51
4.5.4 Smilstvo	54
4.6 Příběh křižanovského faráře Bartoloměje Nedovaleného	55
Závěr	67
Seznam pramenů a literatury	70
Seznam příloh	81

Úvod

Předkládaná diplomová práce si klade za cíl přiblížit fungování raně novověkých moravských hrdelních soudů na příkladu konkrétních kauz vrchnostenského městečka Křižanova. Časové vymezení práce vychází z dochované písemné agendy křižanovského hrdelního soudu. Jedná se tedy o období mezi léty 1611 a 1754.

Studium trestně právních pramenů má v české historiografii poměrně dlouhou tradici. Větší rozvoj pak můžeme zaznamenat od druhé poloviny 19. století. Čtivá produkce pochází z pera Josefa Svátka, který se věnoval působení a životu raně novověkých katů, torturám a také konečným exekucím. Při práci s jeho studiiemi je však nutné brát v úvahu skutečnost, že ne vše je podloženo prameny.¹ Důvěryhodnějším je pak dílo Zikmunda Wintera, který využil zápisy ze smolných knih pro dotvoření obrazu každodenního života českého města 15. – 16. století.² Kriminality se ve svých pracích dotknul také Čeněk Zíbrt.³ Působení zmíněných historiků mělo vliv na další autory, kteří po jejich vzoru využili ohromující temné příběhy k dokreslení lokálních monografií.

Tricátá léta 20. století přinesla práce Františka Jílka – Oberpfalcera, profesora obecné jazykovědy a bohemistiky, který se zabýval studiem jazyka smolných knih.⁴ Během druhé světové války hojně vydával edice smolných knih právník Emil Pavel Lány.⁵ Následovala celá řada dalších edic,⁶ přičemž vzorovou dodnes zůstává edice smolné knihy městečka Divišova Jaroslava Pánka ze sedmdesátých let 20. století.⁷ Zpřístupnění značného množství smolných knih se dočkala také Morava. Jednalo se

¹ Josef SVÁTEK, *Jak trestali padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých I*, Praha 1891; TÝŽ, *K dějinám katů a poprav v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých II*, Praha 1891.

² Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I – II*, Praha 1890-1892.

³ Čeněk ZÍBRT, *Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve století 18. a trestech řemeslníku nepoctivých*, *Český lid* 4, 1895, s. 119-122; Soupis díla Čenka Zíbrta pak vydal Ludvík KUNZ, *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*, Praha 1960.

⁴ František Jílek OBERPFALCER (ed.), *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935; TÝŽ, *Vyznání na mučidlech. Texty ze starých knih černých, jinak smolných*, Praha 1937.

⁵ Emil Pavel LÁNY (ed.), *Knihy černé, jinak smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od r. 1625*, Liberec 1946; TÝŽ, *Knihy smolné založené léta 1588 (Dobruška)*, Liberec 1947; TÝŽ, *Smolná, jinak černá kniha města Solnice 1569 – 1721*, Liberec 1948; TÝŽ, *Knihy černé, jinak smolná města Smidar 1631 – 1729*, Liberec 1948.

⁶ Jana BARTOŠÍKOVÁ (ed.), *Krevní kniha městečka Morkovic*, Studie Muzea Kroměřížska 91, 1992, s. 115-148; Bohumír ROEDL (ed.), *Smolné knihy města Loun*, Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993; Zdeněk BÍČÍK (ed.), *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969; J. FRANCEK (ed.), *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha – Litomyšl 1993; Věra VAŇKOVÁ (ed.), *Smolná kniha města Dvora Králové nad Labem, Krkonoše – Podkrkonoší* 1972, s. 138-149.

⁷ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617 – 1752*, Praha 1977.

například o smolnou knihu Velké Bíteše, městečka Letovic a Bojkovic nebo hradu Buchlova.⁸

V poválečném období začaly také vycházet práce právně-historické, a to především zásluhou právního historika Karla Malého.⁹ Pod vlivem marxismu pak docházelo ke zkoumání konkrétních deliktů, přesněji čarodějnictví a čarodějnické procesy.¹⁰

Na práce Jaroslava Pánka¹¹ navázala v sedmdesátých letech také Eva Procházková.¹² Jejich výzkum byl zaměřen na činnost hrdelních soudů v oblasti mezi Brdy a Sázavou v období 16. až 18. století.¹³ Tyto studie jsou dodnes považovány za stěžejní pro náhled na problematiku hrdelního soudnictví. Značným přínosem je rozšíření zájmu na další typy pramenů. Do této doby byla pozornost zaměřena převážně

⁸ Ivan ŠTARHA – Jan SKUTIL (edd.), *Letovická kniha naučení*, Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku 1973, s. 81-120; Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Uherské Hradiště 1970; TÝŽ, *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uherské Hradiště 1971; A. VERBÍK – I. ŠTARHA – Edmund KNEŠL (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979; A. VERBÍK – I. ŠTARHA (edd.), *Smolná kniha velkobítešská 1536 – 1636*, Brno 1973.

⁹ Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995; TÝŽ, *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979; TÝŽ, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, Praha 1962; Srov. Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1914*, Praha 1970; Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967; Václav ŠOLLE, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací (dále jen SAP) 12, 1962, s. 87-142.

¹⁰ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16. - 17. století*, Praha 1986; TÝŽ, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university – C 17, Brno 1970; TÝŽ, *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honu na čarodějnice“ po třicetileté válce*, Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 95, 1976, s. 265-283; Josef KOČÍ, *Čarodějnické procesy v době temna*, Dějiny a současnost (dále jen DaS) 2, 1960, č. 3, s. 38-41; TÝŽ, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha 1973.

¹¹ J. PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů)*, Středočeský sborník historický (dále jen SSH) 12, 1977, s. 129-181; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a metodice studia jeho dějin)*, SSH 13, 1978, s. 87-195; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů)*, SSH 14, 1979, s. 71-109; TÝŽ, *Křivsoudovské kriminální reversy (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice kriminálních reversů)*, SSH 15, 1980, s. 163-182; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví na Vlašimsku v 16. - 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice jeho sociálně ekonomického zázemí)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále jen SVPP) 23, 1982, s. 163-197.

¹² Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16. - 18. století*, SVPP 21, 1980, s. 211-254; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Votic v 16. - 18. století*, SVPP 22, 1981, s. 203-243; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Berouna v 1621 - 1680*, SSH 18, 1992, s. 5-23; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Miličína v 16. - 18. století*, SVPP 26, 1985, s. 249-270; J. PÁNEK – E. PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15. – 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na lobkovickém dominiu)*, Vlastivědný sborník Podbrdská 16, 1979, s. 23-87.

¹³ Jiří PEŠEK, *Hrdelní soudnictví mezi Sázavou a Brdy v 16. - 18. st. (nad studiemi J. Pánka a E. Procházkové)*, Právněhistorické studie 27, 1986, s. 221-226.

na smolné knihy. Poznatky získané během dlouholeté práce pak Jaroslav Pánek shrnul ve své studii *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*.¹⁴

Výraznou osobností bádání v oblasti kriminality a hrdelního soudnictví se v devadesátých letech 20. století stal Jindřich Francek. Spolu s Tomášem Šimkem vydal obsáhlý soupis pramenů a literatury týkající se hrdelního soudnictví.¹⁵ Hlavní oblastí zájmu Jindřicha Francka jsou městské a právní dějiny českých v 16. až 18. století. Soustředí se pak především na sexuální delikvenci a její roli v raně novověké společnosti s čímž je pak velmi úzce spojena problematika manželství či sexuální delikvence.¹⁶

Marginálními vrstvami společnosti raného novověku se v nedávné době zabýval Pavel Himl. Ve své stěžejní monografii *Zrození vagabunda* optikou historické antropologie sledoval konkrétní příběhy neusedlého obyvatelstva.¹⁷ Také jihočeský historik Jaroslav Dibelka se metodou historické antropologie zaměřuje na raně novověkého člověka, který se octnul na okraji společnosti. V centru jeho pozornosti pak stojí především obžalování z mravnostních deliktů a jejich obranné strategie.¹⁸ Naopak Pavel Matlas podrobil kvantitativní analýze trestně právní prameny dochované pro jihočeské panství Hluboká nad Vltavou.¹⁹

Literatura týkající se přímo zkoumané lokality, tedy panství a městečka Křižanova a místního hrdelního soudu, není nijak zvláště obsáhlá. Pro získání stručného

¹⁴ J. PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693-728; Srov. Petr KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století*, Praha 1996.

¹⁵ J. FRANCEK – Tomáš ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, Zámorsk – Pardubice 1995.

¹⁶ J. FRANCEK, *Mistři ostrého meče*, Pardubice 1995; TÝŽ (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. - 18. století*. Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. - 22. 9. 1995, Pardubice 1996; TÝŽ, *Zločin a sex v českých dějinách*, Praha 2000; TÝŽ, *Dějiny loupežnictva: zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*, Praha 2002; TÝŽ, *Katovské řemeslo v českých zemích*, Hradec Králové 2007; TÝŽ, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2007; TÝŽ, *Já jsem se dopustila... . Sexuální delikty ve východních Čechách v 16. - 18. století*, Ústí nad Orlicí 2008; TÝŽ *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*, Trutnov 2010; TÝŽ, *Zločinnost a bezpráví, Velké dějiny zemí Koruny české*, Praha-Litomyšl 2011.

¹⁷ Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

¹⁸ Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, Monographia historica 12; TÝŽ, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, Český časopis historický 106, 2008, s. 19-53; TÝŽ, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, DaS 29, 2007, č. 9, s. 37-39; Srov. Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

¹⁹ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661 - 1765)*, SAP 57, 2007, s. 3-156; TÝŽ, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. - 18. století*, Praha 2011.

přehledu historie tohoto území v období 17. a první poloviny 18. století, kdy byl Křižanov správním i hospodářským centrem celého panství, se jako stěžejní stále jeví několik prací Jaroslava Chylíka z počátku 20. století.²⁰ Ze stejné doby pochází i dílo *Geschichte der Herrschaft Křižanau* Karla Kostky.²¹ Trojici doplňuje Augustin Kratochvíl a jeho *Velkomeziříčský okres*.²² Teprve v nedávné době zpracovala kompletní historii Křižanova až po současnost trojice autorek Eva Nagyová, Libuše Čermáková a Nila Vodičková. Spíše populární trilogie má poměrně rozsáhlý záběr. Zatímco úvodní díl pojednává spíše o událostech 20. století, další dva se snaží pojmut takřka celou historii městečka. Tyto práce nedisponují poznámkovým aparátem a je tedy třeba přistupovat k nim s určitou opatrností.²³ Pro poznání Křižanova v oblasti konfesijní shledávám zajímavou práci Karla Hromka, který se pokusil zasadit historii křižanovské farnosti do církevních dějin.²⁴

Důležité informace pro bližší sledování křižanovského panství přináší také urbář z roku 1682. Zahrnuje soupis křižanovských gruntů a pozemků, které k nim náležely. Součástí jsou také soupisy platů, které byly z těchto gruntů odváděny. Nachází se v něm však také záznamy o robotách, vrchnostenských dvorech i podnicích.²⁵

Vzhledem k tomu, že dochované písemnosti křižanovského hrdelního soudu časem svého vzniku spadají do doby pobělohorské, považovala jsem za vhodné dotknout se také charakteru a struktury soudnictví jako takového v této době a upozornit na změny ve srovnání s dobou předchozí. Kromě díla výše uvedeného Karla Malého mi byla přínosem také práce Marty Kadlecové zabývající se českým a moravským zemským právem poloviny 17. století.²⁶

Podstatná část práce je věnována samotnému křižanovskému hrdelnímu soudu. Snaží se přiblížit fungování křižanovského soudu na základě interpretace konkrétních vybraných procesů. Zásadním se pro celou práci stal aktový materiál, který je uchován ve fondu Archiv městečka Křižanova ve Státním okresním archivu Žďár nad Sázavou

²⁰Jindřich CHYLÍK, *Velkostatek Křižanov za století XVII. a XVIII*, Časopis moravského muzea zemského (dále jen ČMMZ) 7, 1907, č. 2; TÝŽ, *Kounicovský průmysl na Křižanovsku. Podnikání barokních kavalírů*, Časopis Matice moravské 67, 1947.

²¹Karel KOSTKA, *Geschichte der Herrschaft Křižanau*, 1928.

²²Augustin KRATOCHVÍL, *Vlastivěda moravská II. Vel. - Meziříčský okres*, Brno 1907.

²³Eva NAGYOVÁ – Libuše ČERMÁKOVÁ – Nila VODIČKOVÁ, *Křižanov od historie po současnost*, Křižanov 2002; TÝŽ, *Křižanov II*, Křižanov 2006; TÝŽ, *Křižanov III*, Křižanov 2008.

²⁴Karel HROMEK, *Křižanovská farnost v zrcadle zemských a církevních dějin*, Křižanov 2013.

²⁵Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), Velkostatek Křižanov, inv. č. 1.

²⁶Marta KADLECOVÁ, *České a moravské zemské právo procesní v první polovině 17. století*, Praha 2005; Srov. Oldřich REZEK, *Změny soudního systému v zemích Koruny české v době pobělohorské (vybrané problémy)*, Ostrava 2007.

v pobočce Velké Meziříčí.²⁷ Tato písemná agenda pocházející z činnosti křižanovského hrdelního soudu se dosud žádného komplexnějšího zpracování nedočkala. Prozatím tedy zůstává stranou zájmu badatelů. První a stále jedinou vlašťovkou je tak článek Ivana Štarhy.²⁸

Písemnosti jsou datovány od počátku 17. století do padesátých let 18. století. Jejich jazykem je nejčastěji čeština, řidčeji pak němčina a latina. Z hlediska typologie projednávaných deliktů je tato agenda poměrně pestrá, avšak co se týká konkrétních procesů velmi často neúplná. Soudní řízení jsou doložena písemnostmi vzniklými v různých stádiích jejich průběhu, ať už se jedná o zprávy o zatčení, výslechy obžalovaných, obětí i svědků nebo konečné ortely.

Zejména výslechové protokoly jsou unikátním písemným svědectvím, které umožňuje nahlédnout do myšlenkového světa obyčejného venkovského člověka. Nelze k nim však bezvýhradně přistupovat jako k bezprostřední výpovědi konkrétního jedince. To, jak člověk octnuvší se před hrdelním soudem vypovídal, bylo ovlivněno mnoha faktory. Obviněný se pochopitelně snažil vyjít ze sporu tak, aby uchránil svoji čest nebo dokonce holý život.²⁹ Nepřesnosti vznikaly také při přepisu výpovědi. Když porovnáme jednotlivé protokoly, zjistíme, že nejenom znění otázek je velmi podobné. Také odpovědi jsou téměř stejné, přičemž není možné předpokládat, že by všichni vyslýchaní vypovídali totožně. Původci tohoto jevu jsou bezpochyby písaři, kteří při výslechu zaznamenávali pouze to, co bylo důležité, přičemž při následném přepisu vytvořil zkrácenou formu výpovědi.³⁰

Samotné výslechové protokoly (*judicial Examen*) měly přísně danou strukturu. Záhlaví obvykle obsahovalo dataci, identifikaci vyslýchané osoby, důvod zahájení výslechu a označení soudu.³¹ Protokoly byly v naprosté většině responsoriální, tedy formou otázek (*Interrogatoria*) v levé polovině a odpovědí (*Responsoria*) v pravé polovině archu. Úvod výslechu byl vždy totožný. Otázkami *Ad Generale* byla znovu

²⁷ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 174-200.

²⁸ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud městečka Křižanova*, Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM) 43, č. 2, Brno 1991.

²⁹ Viz. J. DIBELKA, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století. Venkované jako aktéři všedního života ve světle trestně právní agendy*, České Budějovice 2010 (Disertační práce), s. 85-136.

³⁰ TAMTÉŽ, s. 61.

³¹ Není však výjimkou, že některé z výše uvedených náležitostí se v konkrétních případech nenacházejí. Jako například v případě výslechového protokolu Judity, obviněné z infanticidia. „Dne 26. Junii 1724 roku, jest Judita Kaňovská z Kundratic předvolána a následovně examinována byla“; SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 195, fol. 6.

ověřována totožnost vyslychané osoby. Dozvídáme se tak jméno a příjmení, údaje o místě narození a věku, jménu rodičů, rodinném stavu, počtu dětí, často i o místech, kde dotyčný sloužil.³² Neobjevují se otázky na náboženské vyznání.³³ Následovalo samotné vyšetřování. Výpovědi byly zapisovány v podobě konceptů, ve kterých můžeme nalézt i dodatečné poznámky nebo přepisy. Přepisem těchto konceptů pak vznikaly úhledné finální verze protokolů.

Výslech byl zaslán nadřazené autoritě, kterou bylo zpočátku město Brno, následně pak Apelační soud, ve výjimečných případech například olomoucká biskupská konzistoř. Odtud pak mohl vzejít požadavek k dodatečnému tázání, často s návrhem konkrétních otázek. Případně bylo navrženo *Confrontatio* s předvolanými svědky. V krajních případech byl vyslychaný tázán útrpně.

V některých případech je jasné patrné, že otázky a jejich pořadí byly vrchní autoritou předem a doslovně určeny. Nebyl tedy prostor jakkoliv reagovat na výpovědi vyslychaného například doplňujícími otázkami. Tento předem stanovený soupis otázek byl typický pro útrpné výslechy vázané velmi přísnými procesními pravidly. Avšak dochovaný aktový materiál hrdelního soudu v Křižanově dokládá využití stejného způsobu tázání i v případě některých dobrovolných výslechů.

Velmi důležitým zdrojem informací je bezesporu také korespondence s nadřazenými autoritami. Velkou část písemné agendy zastává korespondence purkmistra a rady městečka Křižanova s křižanovskou vrchností, již zmíněným Brnem, apelačním soudem či jinými autoritami.

Důležitá je také korespondence s nadřazenými autoritami, která přináší řadu cenných informací. Velkou část písemné agendy uložené ve fondu Archiv městečka Křižanova zastává právě korespondence purkmistra a rady městečka Křižanova s křižanovskou vrchností, již zmíněným Brnem, apelačním soudem či jinými autoritami. Z písemné agendy mezi Křižanovem a Brnem se zachovaly doklady již od poloviny 16. století. Tato korespondence nám také může pomoci přiblížit činnost křižanovského hrdelního soudu.³⁴

³² Především výpovědi ohledně stáří nejsou příliš relevantní. Vyslýchání svůj věk většinou více či méně úspěšně odhadovali: „*Jak stará jsi?*“ „*Asi 36 let*“; TAMTÉŽ.

³³ Pro jihočeské prostředí prokázal totéž Jaroslav Dibelka. Také na křižanovském panství byl pravděpodobně důvodem fakt, že katolické vyznání bylo považováno za samozřejmé; J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 60.

³⁴ Archiv města Brna, rkp. č. 72, fol. 329–342, 485–487, 556–557.

Pro některé procesy se však do dnešní doby dochovaly pouze nepatrné části aktového materiálu, například pouze rozsudek. Dochovaly se ale také písemnosti, které nejsou přímým důsledkem konkrétního trestního řízení, například žádosti o stavbu nové šibenice.

Ve snaze o doplnění poznatků ke konkrétním osobám, se kterými jsem se ve výše uvedených pramenech setkala, jsem částečně využila také evidenční prameny, konkrétně matriky.³⁵ Ze zápisů o křtech, pohřbech i sňatcích je možné získat další důležité informace. Avšak práce s tímto pramenem nese mnohá úskalí. Vyhledávání konkrétních osob je značně zdlouhavé a úspěch při nalezení konkrétní osoby je nejistý.

Pro právní ukotvení jednotlivých deliktů jsem využila následující raně novověké zákoníky: městský zákoník Pavla Kristiána z Koldína³⁶ z roku 1579, hrdelní řád Josefa I., *Constitutio criminalis Josephina*,³⁷ z roku 1707 (česky 1708) a hrdelní zákoník Marie Terezie, *Constitutio criminalis Theresiana*,³⁸ který vstoupil v platnost 1. ledna 1770.

³⁵ MZA, sbírka matrik, fara Křižanov 15710 (N: 1696 – 1734); MZA, sbírka matrik, fara Křižanov 15727 (Z: 1702-1769).

³⁶ Josef JIREČEK (ed.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyána z Koldína*, Praha 1876.

³⁷ Jeho Milosti Římského Císaře Uherského a Českého Krále Josefa Prvního... *Nové právo útrpné a hrdelní pro Království České, Markrabství Moravské a Knížectví Slezské (dále jen Josephina)*. V Praze u Dědiců Jana Karla Jeřábka, skrze Jana Adama Cecynkara faktora 1708.

³⁸ *Constitutio Criminalis Theresiana, aneb Římské Císařské v Uhřích a Čechách Královské Apoštolské Milosti Marie Terezie Arci-Kněžny Rakouské, hrdelní Právní Řád (dále jen Theresiana)*. Vídeň 1769.

1 Křižanovské panství v 17. a první polovině 18. století

1.1 Držitelé Křižanovského panství

Městečko Křižanov leží v moravské části Českomoravské vrchoviny, v nadmořské výšce 526 m n. m., na soutoku čtyř potoků, na kterých se dosud dochovala řada menších i větších rybníků. Hlavním z těchto toků je Libochovka, která město dodnes dělí na dvě části. Každá část se dříve nacházela v majetku jiné vrchnosti. Teprve pánům z Pernštejna se podařilo během 15. století spojit obě části dohromady. Dlouhá léta se táhly spory ohledně dědických nároků i pohledávek věřitelů, kterých bylo vůči městečku nemálo. Roku 1448 prodal Vok ze Sovince za 640 kop grošů část Dolního Křižanova Janu II. z Pernštejna a jeho synu Zikmundovi. Pernštejnové tak koupili nejen díl města s hradem, právo na kostel Panny Marie, ale také vesnice, které ke Křižanovu náležely. Později získali výměnou za Horní Bobrovou včetně důchodů zbývající polovinu Dolního Křižanova. Křižanovským poddaným bylo roku 1466 potvrzeno právo odúmrti. Konečně v roce 1463 byl přikoupen i Horní Křižanov, čímž došlo ke sloučení městečka pod jedinou vrchnost. Jan II. z Pernštejna zemřel roku 1475. Zanechal po sobě poměrně velký majetek. Šlo o perňštejnské panství na horním toku řeky Svatky, rodový hrad Pernštejn s městečkem Nedvědicí a okolními vesnicemi. Dále k němu náležely také hrady a panství Mitrov, Křižanov, Pyšolec, město Bystřice nad Pernštejnem, Auersperk, Zubštejn, Jimramov a některé další statky a vesničky. Z velké většiny nesl tento šlechtický majetek status alodního. Po smrti Zikmundova syna Vratislava připadly rozsáhlé perňštejnské statky Vilémovi II. z Pernštejna, který z Křižanova sňal povinnost šenkovat panská vína. Dalším doloženým vlastníkem moravských panství a tedy i hradu a Křižanova s některými vesnicemi se stal Jan IV. z Pernštejna. Jan IV. odprodal roku 1548 Křižanovu pastviny zvané Loučky.³⁹ Na přelomu dubna a května 1552 byl rodový majetek rozdělen mezi dva Janovy syny, Vratislava a Vojtěcha. Právě Vojtěch II. z Pernštejna převzal spolu s Prostějovem, Plumlovem, Tovačovem, a částí Pernštejna i Křižanov. Roku 1556 směnil Vojtěch se svým bratrem část panství. Za panství Pernštejn postoupil Vratislavovi Tovačov (včetně

³⁹ Dnes již neexistující vesnice se původně nacházela jižně od Křižanova, nedaleko Loučského rybníka. Výnosy z této vsi připadaly k příjmům johanitského kláštera v Brně, který byl také patronem kostela v Křižanově; K. HROMEK, *Křižanovská farnost*, Křižanov 2013, s. 33.

Přerova) a Křižanov. Vratislav II. se tak stal jeho posledním držitelem z rodu Pernštejnů. Vratislavovi však nedostačovaly běžné příjmy ze statků, které zdědil po svém otci, proto byl nucen část rodového majetku odprodat.⁴⁰ Roku 1560 tedy využil nabízené příležitosti Zdeněk Lhotský z Ptení a Křižanov zakoupil. Jeho manželkou byla Alena Podstatská z Prusinovic, které odkázal 300 kop grošů a dvůr v Jakubovicích s rybníkem. Zdeněk Lhotský ze Ptení zemřel roku 1571, jeho manželka rok poté. Oba byli pohřbeni v kostele sv. Václava v Křižanově. Po jejich smrti došlo k rozdělení majetku do rukou dvou synů.⁴¹ Václavovi připadl Moravec, který prodal Janu Muňkovi staršímu z Ivančic a Troubska za 21000 zlatých. K Moravci spolu s poplužním dvorem a pivovarem náleželo i městečko Strážek s kostelem a mlýnem, dále ves Jemnice, Horní a Dolní Libochová, Bojanov, Pikarec, pustá tvrz Rackov s poplužním dvorem a pustá ves Kosovy. Prokop dostal Křižanov. Oženil se s Boženou Přepýšskou z Rychenburka, a následně, po její smrti, s Annou z Hodova. Prokopův syn Zdeněk Lhotský z Ptení prodal podle smlouvy z roku 1610 za 39000 zlatých Volfu Křineckému z Rovnova a na Přísece hrad a městečko Křižanov spolu s kostelem, dvorem, pivovarem a dvorem Jakubovice, se vsí Sviny, Jívový, Kundračice, Sklené, Radenice, dále vsi Horní Německý Bor s kostelem a vsí novou Rousměrovskou, zvanou Suky.

Nový vlastník, Volf Křinecký z Ronova a na Přísece, byl roku 1613 povolán králem Matyášem II. za zemského soudce. Zemřel roku 1617 a panství připadlo jeho synům Hynkovi a Janu Jindřichovi, kteří však zadlužené dědictví prodali za 51000 zlatých Vilému Muňkovi z Ivančic.

Vilém Muňka z Ivančic a na Křižanově se aktivně účastnil stavovského odboje jako direktor za rytířský stav. Po porážce povstání byl roku 1622 odsouzen ke ztrátě statků, následovala konfiskace a prodej veškerého jeho majetku.⁴² Panství Moravec zakoupil za 38000 zlatých Jan Jakub Magnus, Ořechov za 9.581 zlatých kardinál František z Dietrichsteina, Křižanov za 44000 zlatých Jiří Sieghard, plukovník císařských vojsk.⁴³

Dědictvím přešlo panství na manželku Jiřího Siegharda a následně na dceru Kateřinu Maxmiliánu, která v poslední vůli odkázala Křižanov svému druhému manželovi Zdeňku Divišovi Vlkovskému s Oubertovic a dětem z obojího manželství.

⁴⁰ Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 53 - 56, 70, 204 - 246.

⁴¹ K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 10.

⁴² TAMTÉŽ, s. 10 - 13.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 11.

V této době zuřila třicetiletá válka. Díky své poloze se Křižanov dočkal několikerého průchodu vojsk, která městečku způsobila nemalé ztráty a škody. Za času Diviše Vlkovského z Oubertovic nesl Křižanov velké břímě. Roku 1642 zaplatili na 184 zlatých a 22 krejcarů za vydržování vojska, rok poté dokonce 336 zlatých a 25 ½ krejcaru. Stejného roku zrekvírovala císařská vojska 250 kusů skotu, rok poté došlo k vyloupení Křižanovského hradu. Podle F. Matějky zde bylo koncem třicetileté války 42 % pustých usedlostí.⁴⁴ Po smrti své první manželky se Diviš Vlkovský znovu oženil s Annou Marií Staudtovou z Hammersdorfu, které roku 1658 odkázal veškerý svůj majetek. Anna Marie se vdala ještě třikrát, děti však po sobě nezanechala žádné. Prodala proto 11. března 1675 panství Křižanov za 40000 zlatých hraběnce Eleonoře Marii z Oppersdorfu rozené Dietrichsteinové. K panství v té době patřil hrad Křižanov s městečkem, Kundratice, Sviny, Jívoví, Radenice, Sklené, Horní Bory, Suky nazývané Nový Rousměrov se vším k tomu náležícím včetně patrimonialního práva.

Hraběnka se pokusila vrátit na panství řád, který panoval před třicetiletou válkou. Nechala ustanovit pevné hranice mezi křižanovským a žďárským panstvím. Za jejího působení došlo také ke spojení s dobrovodským panstvím, když roku 1678 zakoupila Dobrou Vodu od Františky Želecké z Pořenic.⁴⁵ Na její příkaz došlo roku 1682 k sepsání nového urbáře.⁴⁶ K doplnění měla zřejmě sloužit rolní kniha, která vznikla téhož roku a mapovala rozdělení půdy na celém panství.

Dalším vlastníkem městečka se roku 1687 stal Dominik Ondřej z Kounic, syn Eleonory Marie z Oppersdorfu a Lva Viléma z Kounic. Dominik Ondřej po vzoru svého otce podnikl kavalírskou cestu po Evropě, aby se po získání zkušeností pustil do správy svého majetku. Panství ještě rozšířil nákupem několika vsí a statků. Pokusil se také o zavedení průmyslové výroby. Roku 1687 zakoupil Nový Ořechov a Křižovice.⁴⁷ Dominikův syn Maxmilián Oldřich byl okolnostmi donucen panství nejprve roku 1707 pronajmout Leopoldovi Žákovi z Radobyli a posléze, v roce 1710, prodat za 180000 zlatých Jiřímu Václavovi ze Schwalbenfeldu, dvornímu radovi české kanceláře. K další změně majitele došlo již v roce 1721, kdy bylo celé panství prodáno Janem Josefem, synem Jiřího Václava, za 181000 zlatých žďárskému klášteru, který se musel zavázat,

⁴⁴ František MATĚJEK, *Cesta poddaného lidu na Moravě ke znevůli*, Brno 2000, s. 48-49.

⁴⁵ K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 12-14.

⁴⁶ MZA, Velkostatek Křižanov, inv. č. 1.

⁴⁷ Lenka FLORKOVÁ, *Kavalírská cesta Dominika Ondřeje z Kounic*, Vyškovský sborník, ročník 2004, s. 88.

že poskytne prodávajícímu a jeho ženě přiměřené zaopatření až do jejich smrti.⁴⁸ Klášter měl o koupi křižanovského panství zájem již delší dobu, ale nevole císaře k rozmnožování církevního majetku v tom bránila. Až roku 1727, poté, co část svého majetku, přesněji ronovské panství, odprodal, se mu podařilo získat povolení ke koupi.⁴⁹

Dne 4. října 1784 bylo žďárské opatství zrušeno a jemu náležející majetek připadl moravskému náboženskému fondu.⁵⁰ Křižanovské panství, v tu dobu odhadované na 205042 zlatých, bylo nejprve dědičně pronajato roku 1790 Karlu Endsmannovi. Po jeho smrti zdědil Křižanov syn Antonín.

1.2 Velkostatek Křižanov

Křižanov⁵¹ byl zpočátku pravděpodobně obyčejnou trhovou vesnicí. Pravidelně se zde konaly trhy, žili zde zemědělci a několik řemeslníků. K výslovnému povýšení Křižanova na městečko nikdy nedošlo, do dnešní doby nebyly dochovány žádné pramenné důkazy. Název byl později vyvozen z práv a privilegií, které mu byly uděleny.⁵²

Z důvodu rozdělení městečka na dvě poloviny zde působili až do roku 1486 dva rychtáři. Není však známo, zdali bylo rychtářství dědičné nebo vrchností vždy nově obsazované. Městečko mělo taktéž dvě rady, což znamenalo dva purkmistry. Konšelů bylo v každé radě šest a po dvou měsících se střídali v purkmistrovském úřadu. Dohlíželi také na místní trh, fungovali jako tržní policie a určovali ceny potravin. Obecní majetek spravovali dva obecní starší. Radnice stála na místě dvou gruntů, Tučkovského a Karkalovského.⁵³

⁴⁸ A. KRATOCHVÍL, *Vlastivěda*, s. 232-233.

⁴⁹ Metoděj ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II (1618-1784)*, Havlíčkův Brod 1962, s. 57-58.

⁵⁰ K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 16.

⁵¹ Křižanov v pramenech nacházíme jako: 1239 de Crisanowe, 1287 partem ville dicte Chrizan, 1290 mediam partem ville Crysanc, 1293 městečko, 1357 sub castro Chrizans, 1258 super castro Krzizanow, 1366 plebanum in Chrizans, 1437 mětečko Dolní Křižanov (díl pánů z Lomnice), městečko Horní Křižanov (díl žďárského kláštera), 1492 z městečka Horniho Krzizanowa, 1557 v městečku jeho Krzizanowie, 1611 hrad a městečko Krzizanow, 1674 městečko, 1708/12 Krizanow, neopevněné městečko, 1718 Kržižanau, 1751 Kržižanau, 1846 Křižanau, Křjžanow, 1854 KŘIŽANOV, 1869 Křižánov, 1880 Křižanov, 1917 Křižanov, 1924 městečko, 1939 Krisans / Křižanov, 1945 Křižanov; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 3. díl, Praha 2002, s. 252.

⁵² TAMTÉŽ, s. 254.

⁵³ A. KRATOCHVÍL, *Vlastivěda*, s. 247, 250 – 252.

V námi sledovaném období byl Křižanov správním i hospodářským centrem panství, jehož velikost se v průběhu času nijak zvláště neměnila. K rozšíření došlo za působení hraběnky Eleonory z Oppersdorfu, která roku 1678 zakoupila Dobrou Vodu. Následoval její syn Dominik Ondřej z Kounic, který k panství připojil roku 1687 Nový Ořechov. Ve srovnání s ostatními panstvími rodu Kouniců můžeme panství křižanovské považovat za jedno z nejmenších.⁵⁴

Vrchnostenským sídlem byl zámek, ačkoliv na něm od doby, kdy panství zakoupila hraběnka Eleonora z Oppersdorfu, vrchnost nesídlila. Zámek byl vystavěn na místě původního hradu, jehož vznik je spojován s Vítkem ze Švábenic a datován mezi léta 1283 - 1308. Žďárská kronika dokládá jeho přítomnost na počátku 14. století. V létech 1481 a 1560 je tento hrad uváděn jako pustý. Dlouhou dobu pobořený hrad nechal teprve roku 1562 přestavět Zdeněk Lhotský z Ptení na dvoupatrový renesanční zámek s arkádovým dvorem a předzámčím.⁵⁵

Klíčové informace pro bližší sledování vrchnostenského dvoru přináší především urbář napsaný roku 1682.⁵⁶ Křižanovské panství užívalo s největší pravděpodobností hospodářské instrukce slavkovské, které byly vydány roku 1670 Eleonorou z Oppersdorfu.⁵⁷ Roku 1682 vlastnila vrchnost čtyři dvory: Křižanovský, Jakubovský, Sklenský a Dobrovodský. K nim náleželo celkem 65 rybníků, ze kterých měla vrchnost značné příjmy. Ke křižanovskému velkostatku náleželo 441 měřic polí, které byly rozděleny do pěti částí, jejichž přesnou polohu podrobně zachycuje urbář. Na polích se ve větší míře pěstovalo žito a oves, méně pšenice a ječmen. Nejméně zastoupený byl hrách a letní žito. Ke křižanovskému dvoru patřilo 14 luk, ze kterých se svázelo v průměru okolo 50 vozů sena. V městečku se nacházelo šest masných krámů, dále také čtyři vrchnostenské ovocné a kuchyňské zahrady i zahrádka s včelínou vynášejíci 18 mázů medu ročně. Na Bítešské ulici byla panská chmelnice, která

⁵⁴ Srovnání je možné se statky Slavkov a Uherský Brod. Centra obou zmíněných panství, kterými byla města, měla před válkou dvakrát více osedlých domů než Křižanov. Jejich součástí byla také další městečka. Na konci 17. století Slavkov vlastnil na deset vsí a ještě statek s dalšími vesnicemi. Ve stejném období náležely k panství Uherský Brod skoro dvě desítky vesnic a čtyři statky (z toho dva lenní). O celkovém rozsahu panství informuje Ladislav HOŠÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 301-305, 421-430.

⁵⁵ K. KUČA, *Města*, s. 252-253; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 2, J-N, Praha 1999, s. 261-262; K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 11.

⁵⁶ Urbář poskytuje soupisy odváděných platů z křižanovských gruntů a k nim náležejících pozemků. Můžeme zde nalézt také záznamy o robotách, vrchnostenských dvorech a podnicích; MZA, Velkostatek Křižanov, inv. č. 1.

⁵⁷ J. CHYLÍK, *Kounicovský průmysl na Křižanovsku. Podnikání barokních kavalirů*, ČMM 67, 1947, s. 48-77; Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled hospodářských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. – XIX. století*, Praha 1930, s. 349-350.

zásobovala panský pivovar. Vrchnost držela taktéž sladovnu, palírnu a hospodu. U rybníka Vážný byla také nově vybudovaná cihelna.⁵⁸

Unikátním podnikem, který v Křižanově zavedl Dominik Ondřej z Kounic, byla textilní manufaktura pro výrobu jemných suken, sídlící na zámku jako středisku skupiny Švýcarů, kteří sem byli povoláni roku 1704, aby manufakturu vedli a naučili místní lidi tomuto typu práce. Na konci téhož roku pracovalo pro křižanovský podnik více než 85 lidí. Výroba byla z velké části rozptýlena po domácnostech. Vyráběl se zde krepon, obyčejný i lepší, kapesníky z vlny, lnu i hedvábí, také šátky na krk. Neúspěšným se stal pokus o výrobu mlynářských pláten. Výroba byla ukončena velmi brzy, již roku 1707 ji odmítl dotovat Maxmilián Oldřich z Kounic.⁵⁹

Jak již bylo zmíněno výše, obyvatelé městečka se živili především polním hospodářstvím a také drobným řemeslem. Řezníci přijali poprvé cechovní artikule od Prokopa Lhotského z Ptení. Artikule byly zničeny během třicetileté války a při průchodu švédských vojsk Křižanovem a znovu potvrzeny v roce 1654 Zdeňkem Divišem Vlkovským z Oubertovic. Cech krejčích byl obnoven a schválen roku 1667. Fungovaly zde i další běžné cechy jako tkalci, ševci, stolaři, kováři, koláři a bednáři.⁶⁰

V 17. století byli všichni obyvatelé povinni vykonávat robotu, a to s potahem nebo pěší, při obdělávání polí, na stavbách či na opravách a výlovech rybníků. Robota byla vykonávána v době od sv. Václava do sv. Jiří tři dny, od sv. Jiří do sv. Jana celý týden kromě neděle a svátků a nakonec do sv. Václava při děláni sen a o žních, také mimo neděle a svátku. Usedlý, který vykonával robotu jako pěší, tak musel činit spolu s dvěma osobami. Robotující s potahem měli mít zapřaženo s dvěma koňmi. Křižanovští byli osvobozeni od orby, sušení a sklizení sena, vození hnoje a děláni dříví. Naopak byli povinni přist len a konopí. Osm úředních osob v čele s rychtářem dohlíželo na výlovy rybníků i na jiné práce. Hajní, vesničtí rychtáři, ti, kteří vlastnili šenk, nalávali pivo a kořalku, šenkýř, také dozor při rybnících, polích a lesích, byli od roboty osvobozeni.⁶¹ Hrabě Dominik z Kounic roku 1690 povolil poddaným možnost vykoupení z roboty za 400 zlatých ročně (po 100 zlatých čtvrtletně). Léta 1693 a 1694

⁵⁸ Veškeré údaje o vrchnostenském hospodaření na celém panství Křižanov nacházející se v urbáři pečlivě zpracoval J. CHYLÍK, *Velkostatek Křižanov*, s. 211-237.

⁵⁹ Jindřich ŠEBÁNEK, *Textilní podniky moravských Kouniců. Z dějin industrializace na Moravě na počátku stol. 18.*, ČMM 55, 1931, s. 110-113, 150-154; J. CHYLÍK, *Přehled dějin moravského průmyslu*, Brno 1948, s. 112-114; TÝŽ, *Kounicovský průmysl* s. 48- 77.

⁶⁰ A. KRATOCHVÍL, *Vlastivěda*, s. 253-254.

⁶¹ MZA, Velkostatek Křižanov, inv.č. 1, fol. 290-292; E. NAGYOVÁ – L. ČERMÁKOVÁ – N. VODIČKOVÁ, *Křižanov II.*, Křižanov 2006, s. 65.

byla velmi špatná na úrodu, křižanovští proto vrchnost požádali o úlevy na robotní povinnosti. Hrabě nejenže nevyhověl, ale nakázal případné nedoplatky přísně vymáhat.⁶²

Jiří Volf Křinecký z Ronova ze své funkce zemského soudce, na žádost purkmistra a konšelů osvobodil měšťany od nočních hlídek na hradě s podmínkou, že v případě potřeby budou připraveni hrad bezpodmínečně hájit. Za to měli křižanovští platit ročně 15 zlatých.⁶³

Špitál, starající se o chudé, fungoval v Křižanově již v dobách působení johanitů. Vilém II. z Pernštejna mu roku 1507 odkázal, 10 kop míšeňských ročně. Testamentem a listinou z roku 1520 následně zvýšil dosavadní částku na 20 kop. Jiří Volf Křinecký na špitál, který se však nacházel ve velmi bídém stavu, přenesl nadaci Viléma II. z Pernštejna.⁶⁴ Ještě v roce 1612 vlastnil špitál jeden rybník, avšak veškeré výnosy z něj připadaly vrchnosti. Ve válečných letech byla jeho budova zničena a tak upadl v zapomnění. Obnovit špitál nechala až hraběnka Eleonora z Oppersdorfu, která jej také listinou z roku 1679⁶⁵ pojistila 1550 zlatými. Nadaci zajistila na věčné časy, kdy budoucí majitelé panství byli nuceni odvádět špitálu 6% úroku.⁶⁶

Co se týká školství, není možné z určitostí říci, kdy bylo v Křižanově zahájeno vyučování a jestli byla k tomuto účelu zřízena konkrétní budova. První určité zprávy o škole máme z první poloviny 16. století, kdy Jan IV. z Pernštejna potvrdil roku 1539 výběr obilného desátku (žitného, ječného, ovesného i zelného) a pak z každé krávy mléčného z obce Svin. Z tohoto desátku mělo městečko držet školního rektora, varhaníka a obecního písaře. Od roku 1573 mohla také obec užívat výnosy z rybníku zvaného Školník a od roku 1581 z Laškovského rybníku. Hraběnka Eleonora z Oppersdorfu převzala desátek z obce Svin i oba rybníky. Školního rektora a písaře vydržovala sama. S příchodem nového vlastníka, Dominika Ondřeje, hraběte z Kounic, měla obec starost, že bude muset rektora a písaře držet na svoje náklady. Žádali tedy o převedení desátků zpět na obec. Dominik Ondřej žádost zamítnul, ale zavázal rektora a písaře vydržovat rentou odpovídající právě výši desátku. Konečných řešení přišlo až roku 1724 s Janem Josefem ze Schwalbenfeldu. Desátek i rybníky vrchnosti ponechal,

⁶² A. KRATOCHVÍL, *Vlastivěda*, s. 252.

⁶³ K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 11.

⁶⁴ K. HROMEK, *Křižanovská farnost*, s. 34.

⁶⁵ Listina je uložena v SOkA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 9.

⁶⁶ A. KRATOCHVÍL, *Vlastivěda*, s. 252.

avšak zavázal sebe i své nástupce k vydržování rektora, písaře i varhaníka. Jan ze Schwalbenfeldu také přislíbil, že bude školu spravovat, a pokud bude třeba, nechá postavit novou školní budovu.⁶⁷ Kdyby kterýkoliv budoucí majitel nechtěl výše zmíněné závazky plnit, jeho povinností bylo desátky i rybníky navrátit.

Jan ze Schwalbenfeldu zavedl kolem roku 1724 obecní řád pro Křižanov, jehož text se dochoval v pamětní knize.⁶⁸ Jeho vydání bylo součástí zavádění četných reforem, pořízení rolní knihy a nového rozměření půdy na panství, kdy v důsledku četných stížností ve věci plateb za užívání polí nechal přeměřit poddanské pozemky dle lánových vizitací z roku 1657. Reformy nebyly prováděny pouze v městečku, ale i na celém panství. J. F. Svoboda se proto domnívá, že také obecní řád byl v různých obměnách vydáván i pro ostatní části panství v majetku pána ze Swabenfeldu.⁶⁹ Obecním řádem byl ustanoven nový úředník, aktuár. Stejně jako v ostatních městech a městečkách měl aktuár dozorčí funkci nad činností městské rady a musel být přítomen při všech jednáních. Jakékoliv podezřelé jednání, které mohlo být namířeno proti vrchnosti, byl povinen neprodleně hlásit. Taktéž byl povinován dozorem „*na solní a rybný, též obilný užítky*“.⁷⁰ Řád v 19 bodech obsahoval řadu zákazů a příkazů, které měli obyvatelé městečka následovat a jimi se řídit.⁷¹ Následovala rychtářská a purkmistrovská přísaha, dále také přísahy konšelů a hajných

V neposlední řadě je třeba zmínit křižanovskou faru a faráře, kteří v ní po dlouhá staletí působili. První doklady o působnosti fary pocházejí z roku 1239, kdy Přibyslav z Křižanova daroval špitálu Svatého Ducha v Brně patronátní právo právě nad křižanovským kostelem. Zanedlouho, přesněji roku 1243, vstoupil zakladatel jmenovaného špitálu do Svatojánského rytířského řádu, kterému předal veškerý špitální majetek a tím i patronát nad křižanovským kostelem. Dobu, kdy kostel spadal pod řád johanitů, dodnes připomínají mnišské lavice v presbytáři, johanitský kříž nad oltářem a několik latinských nápisů. Posledním johanitským farářem byl roku 1404 Jan Humpel.⁷² Za doby, kdy se Křižanov nacházel v držbě pánů z Pernštejna, byli na faru dosazováni nekatoličtí kněží. Část obyvatelstva zůstávala poměrně dlouhou dobu kališnická. Hlavně díky Janu II. z Pernštejna, který byl velmi horlivým stoupencem

⁶⁷ K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 14 - 15.

⁶⁸ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 30, Kniha pamětní 1724 - 1825.

⁶⁹ Josef František SVOBODA, *Obecní řád městečka Křižanova*, Selský archiv 9, 1917, č. 3, s. 103-104.

⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 104.

⁷¹ TAMTÉŽ, s. 104-106.

⁷² K. HROMEK, *Křižanovská farnost*, s. 34.

Lutherova učení, docházelo k dosazování luteránských kněží. Našli zde místo i příslušníci Jednoty bratrské. Vratislav II. z Pernštejna byl, pod vlivem své ženy, katolíkem. Lhotští z Ptení, Křinečtí i Muňkové byli luterského vyznání.⁷³

Třicetiletá válka, respektive Obnovené zřízení zemské (1627 pro Čechy, 1628 pro Moravu) výrazně zasáhlo také do otázky náboženství zemí Koruny české. A tak i křižanovskou farnost převzali do svých rukou kněží katoličtí.⁷⁴

1.3 Práva městečka Křižanova

Křižanov užíval tržního práva. Matyáš II. na žádost rychtáře a konšelů a na přímluvu Viléma z Pernštejna povolil dva jarmarky, a to na den sv. Kateřiny a sv. Petra a Pavla pod podmínkou, že nesmí být škodná jiná města, obzvláště Jihlava. Dne 21. července 1789 byly tyto jarmarky potvrzeny císařem Františkem I., který také povolil obilní trhy každý pátek. Na další žádost městečka povolil Ferdinand V. čtyři výroční trhy. Konaly se v úterý před sv. Fabiánem a Šebestiánem, před sv. Josefem, před Pannou Marií Sněžnou a před sv. Kateřinou. Pondělí před výročním trhem se vždy konaly také trhy koňské a dobytčí. Trhy s vlnou připadaly na den po sv. Petru a Pavlu.⁷⁵

Za potvrzení práva výběru mýtného se zasloužil již několikrát zmiňovaný Jiří Volf Křinecký z Ronova. Křižanovem procházela intenzivně užívaná silnice vedoucí z Brna přes Bíteš do Žďáru a odtud dále do Čech. Roku 1612 tedy požádal moravské stavy o povolení vybírat mýto. Žádost zdůvodnil velkými škodami na silnicích, mostech i polích, vznikajících právě kvůli velkému provozu. Této žádosti bylo vyhověno.⁷⁶

⁷³ TAMTÉŽ, s. 66.

⁷⁴ Zpočátku farnost spravovali sousední faráři. Po krátkou dobu zde působil Matouš Běňčík. Od roku 1636 zde byl farářem Jiří Matěj Radoškovíc. Následoval Kolem roku 1638 Mikuláš Písalovský, od roku 1638 Tomáš Molitoris, od roku 1640 Havel Pavel Krozius. Dále mezi léty 1655–1657 žďárský cisterciák Karel Zeman, 1657–1658 Jakub Bernard Urbanides, 1658-1662 zde byl podruhé jmenován farářem Tomáš Molitoris, 166-1667 Václav Kryštof Martini, 1667-1672 Jan Ignác Hlaváček, od roku 1673 Mikuláš Vilém Laurentides, kterého ještě týž rok vystřídal Ondřej Alois Čapka, 1679-1682 Václav Popp, 1682-1691 Jan Josef Ostučil. 1691–1704 Jan Vilhert, který se octnul před hrdelním soudem pro podezření z čarodějnictví a přestože se mu podařilo svoje jméno očistit, vyměnil se s Bartolomějem Nedovaleným (1704–1726). 1726-1731 zde byl farářem Jan Vraclavský, 1731-1740 Pavel Josef Odpovídal, 1740-1746 Antonín František Kunda, který odtud odešel do Nového Veselí. Následoval v letech 1746 až 1768 František Hanl (Vlastivědě moravské i ve Wolného Topografii Moravy uváděn jako Handl). Následujícím farářem byl František Eustach Staněk (1768–1796), který nám zanechal německy psanou farní kroniku (Protocollum domesticum), kde popisuje události následující po vydání Tolerančního patentu; TAMTÉŽ, s. 67-68.

⁷⁵ E. NAGYOVÁ – L. ČERMÁKOVÁ – N. VODIČKOVÁ, *Křižanov*, s. 56.

⁷⁶ K. KOSTKA, *Geschichte*, s. 11; A. KRATOCHVÍL, *Vlastivěda*, s. 231.

Privilegia Jana IV. z Pernštejna z roku 1548 byla potvrzena Janem ze Schwalbenfeldu. Na základě těchto privilegií došlo ke změně pastviny v Loučkách na pole. Jan ze Schwalbenfeldu taktéž potvrdil a povolil privilegium Jiřího Volfa Křineckého, dle kterého byli křižanovští osvobozeni od nočních hlídek. Stvrdil i právo volného obchodu se solí. Všechny rybníky, které byly založeny na obecní půdě, náležely obci včetně veškerých výnosů z nich. Jan ze Schwalbenfeldu stvrdil také osvobození křižanovských od robot proti platbě 400 zlatých ročně. Převzal i finanční záštitu nad držbou písaře a rektora školy, jak již bylo zmíněno výše.⁷⁷

⁷⁷ TAMTÉŽ.

2 Moravské soudnictví v době pobělohorské

Tato doba nepřinesla žádné výrazné proměny základního charakteru soudnictví. Trestní právo nadále vycházelo z původních stavovských právních norem, ovšem bylo přizpůsobeno novým podmínkám.⁷⁸

Základní struktura soudů vyhovovala i novým společenským poměrům a tak nedošlo k žádným podstatným změnám. Spíše než v organizaci nastaly změny ve vnitřní struktuře konkrétních soudů.⁷⁹

Na základě Obnoveného zřízení zemského z roku 1627, respektive 1628, zůstala zachována původní základní struktura českých i moravských soudů, přičemž došlo ke změně charakteru zemských soudů, které se staly institucemi panovnickými. V praxi to znamenalo možnost odvolání proti jejich rozhodnutí pouze k panovníkovi.⁸⁰ V Čechách tak působil zemský soud větší a zemský soud menší.⁸¹ Zemské desky, v rámci kterých mohlo být vedeno tzv. mimořádné řízení, dále soud purkrabský, škodní deskový, komorní, dvorský a apelační. Na Moravě se pak jednalo o zemský soud větší neboli panský, zemský soud menší, dále o zemského hejtmana, který vedl tzv. mimořádné řízení, a nakonec soud deskový. To vše spojovala česká dvorská kancelář, která od roku 1624 sídlila trvale ve Vídni. Česká dvorská kancelář byla také revizní instancí, kdy přímo reprezentovala osobu panovníka.⁸² Postupem času zde došlo k utvoření devítičlenného kolegia, které bylo ovšem závislé na rozhodnutí panovníka. Roku 1719 byl tento úřad rozdělen na dva senáty – politický a soudní. Při další reformě, která proběhla roku 1749, byla Česká dvorská kancelář zrušena. Soudnictví řídil od roku 1762 nejvyšší justiční úřad (die Oberste Justizstelle).⁸³

Apelační soud, jinak také nazývaný jako rada nad apelacemi, vznikl dne 20. ledna 1548. Jednalo se o výhradně královskou instituci zřízenou Ferdinandem I., která měla zaručit kontrolu nad městským soudnictvím, pro něž se stala jedinou

⁷⁸ M. KADLECOVÁ, *České a moravské zemské právo*, s. 147; Srov. J. KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, Praha 1967; K. MALÝ, *Trestní právo*, Praha 1989; TÝŽ, *České právo*, Praha 1995; TÝŽ, *Městské právo ve střední Evropě*, Praha 2014.

⁷⁹ M. KADLECOVÁ, *České a moravské zemské právo*, s. 102 – 103.

⁸⁰ J. FRANCEK, *Zločinnost a bezprávi*, Velké dějiny zemí Koruny české, Praha-Litomyšl 2011, s. 17.

⁸¹ Zemský soud větší sestával z nejvyšších zemských úředníků a dvaceti přísedících (12 pánů a 8 rytířů). Řešil trestné činy a majetkové spory, které přesahovaly hodnotu 10 kop grošů českých. Až do roku 1627 byl první a také jedinou instancí, jeho rozhodnutí bylo definitivní, bez jakékoliv možnosti odvolání. Menší zemský soud projednával majetkové spory v hodnotě do 10 kop grošů českých. Zasedali v něm menší zemští úředníci (purkrabí Pražského hradu, místokomorník, místosudí, menší písař, zástupce královny a královského podkomořího). TAMTÉŽ.

⁸² M. KADLECOVÁ, *České a moravské zemské právo*, s. 147.

⁸³ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 21.

odvolací instancí. Prezident apelačního soudu byl jmenován i odvoláván přímo panovníkem a pocházel z panského stavu. V čele dále stálo třináct radů (dva páni, tři rytíři, čtyři měšťané Starého a Nového města pražského a čtyři doktoři práv). Reorganizačním reskriptem z roku 1628 došlo ke zvýšení radů na šestnáct (osm šlechticů a osm doktorů práv). Dle obsazování soudu právníky studovanými v zahraničí lze soudit, že měla judikatura apelačního soudu v době pobělohorské velmi vysokou úroveň.⁸⁴ Právě v průběhu 17. století nabýval apelační tribunál stále většího významu, kdy rozhodoval takřka ve všech důležitějších procesech. Na jejich průběhu se podílel i instrukcemi, které ke konkrétním případům vydával. Trestní řízení kvůli korespondencím s apelačním soudem trvalo delší dobu, čímž se zvyšovaly i finanční náklady. Tato skutečnost ovšem neplatila na Moravě, kde až do počátku 18. století stále zůstávaly vrchní autoritou soudy v Brně a Olomouci.⁸⁵

V rámci Obnoveného zřízení zemského došlo k potvrzení komorního soudu jako soudu královského, v jehož čele stál nejvyšší hofmistr. Nebyl stanoven přesný počet soudců, ale pro vynesení rozsudku byla nezbytná osobní účast alespoň čtrnácti z nich. Soudce jmenoval panovník na jeden rok. Nově ustanovená pravidla a řád zůstaly v platnosti až do jeho zániku roku 1783. Ke kompetenci tohoto soudu náležely žaloby z hanlivých slov, žaloby z pychu, tedy svévolného nebo násilného poškození majetku, na žaloby z ohrožování ručnicí, spory o nedodržení smlouvy a také spory o věno nebo obvěnění. Věcná příslušnost královského soudu nebyla zapsána v deskách zemských, ale byla určena Obnoveným zřízením zemským (přesněji jeho českou verzí).⁸⁶

V kompetenci purkrabského soudu zůstaly spory o dluhy upsané listinou s rukojmími bez pojištění na statku o dobré vůli a spory o domácí léna českého krále. Zasedání soudu se účastnil předseda a šest přísedících z řad pánů nebo držitelů svobodných statků.⁸⁷

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 19; Dále srov. Karolina ADAMOVIČOVÁ, *Apelační soud v Českém království v letech 1548 – 1651*, in: K. MALÝ (usp.), *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975; Josef AUERSPERG, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellations-gerichtes*, Prag 1805; Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005; Jaroslava HAUSENBLÁSOVÁ, *Počátky apelačního soudu v Čechách a jeho personální obsazení 1548 – 1627*, *Paginae historiae* 13, 2005; Ladislav KRÁL, *Zřízení, pravomoc a působení apelačního soudu v době předbělohorské*, Praha 2004 (Diplomová práce obhájená na PF UK); Anita KŘEPELKOVÁ, *Apelační soud. 1548–1783 (1788). Inventář*, Praha 1964.

⁸⁵ J. FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách*, Praha 2000, s. 90.

⁸⁶ M. KADLECOVÁ, *České a moravské zemské právo*, s. 133.

⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 133

Taktéž církevní soudy byly zachovány. Jednalo se o soud arcibiskupský a soudy biskupské konzistoře.⁸⁸

Městské soudy i nadále zahrnovaly soudy rychtářů a soudy městských rad. Struktura zvláštních městských soudů, jakými byly soudy šestipanské nebo soudy desetipanské, zůstala nezměněna.⁸⁹ Podobně jako u soudů zemských bylo významnou změnou zavedení písemného procesu. Za tímto účelem došlo k vydání pragmatik z 20. září a 20. října roku 1641 a instrukcí apelačního soudu z roku 1644, kterými bylo vítězství procesu konaného v písemné formě u městských soudů završeno. Ve srovnání se soudy zemskými, u kterých bylo užití procesu písemného takřka absolutní, mohly soudy městské vést proces ve formě ústní, pouze ale u méně důležitých záležitostí. Také rychlost samotného řízení byla oproti soudům zemským podstatně vyšší.⁹⁰ Soudy měly povinnost zahajovat trestní řízení z úřední povinnosti, tedy bez iniciativy soukromého žalobce. Princip obžalovací, který fungoval do této doby, nahradila i v zemském právu zásada inkviziční, vyhledávací. Pro zahájení stíhání tak postačovalo i pouhé anonymní udání.⁹¹

Větší rozvoj trestního práva nastal již v době stavovské monarchie, která s sebou přinesla normy na ochranu státu i jeho právního řádu. Systém trestů zde však neexistoval, byly stále užívány jako prostředek pomsty. V době pobělohorské došlo k ústupu vlivu stavů a vzrůstu pravomocí panovníka, což se odrazilo ve snaze o unifikaci a kodifikaci, kterou můžeme vidět již v Obnoveném zřízení zemském.⁹²

Dne 16. července 1707 vydal Josef I. hrdelní řád *Constitutio criminalis Josephina* pro Čechy, Moravu a Slezsko (tzv. *Josephina*). Jednalo se o převážně procesní zákoník, kterým mělo být dosaženo upřesnění trestněprávních pojmů. Pracoval se skutečností, že existují polehčující i přitěžující okolnosti, dokonce vyžadoval určitou kvalifikaci soudců. Každý hrdelní soud měl vlastním předsedou a minimálně devíti přísedícími, kteří znali hrdelní řád. Pokud nebyli dostatečně kvalifikovaní přísedící k dispozici, zasedal u soudu přísežný vrchnostenský úředník, který ručil za řádný průběh řízení. Soudy měli povinnost držet na své náklady přísežného písaře a také kata.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 102–103.

⁸⁹ Soud šestipanský řešil zejména spory, které se týkaly nemovitostí a soud desetipanský spory ve věcech finančních; Oldřich REZEK, *Změny soudního systému v zemích Koruny české v době pobělohorské (vybrané problémy)*, Ostrava 2007, s. 48.

⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 49.

⁹¹ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 45.

⁹² TAMTÉŽ, s. 47.

Mezi povinnosti mistra popravčího patřila i starost o popravistiště a pranýř.⁹³ Přesto jej Václav Šolle charakterizoval „jen jako zhuštěnou a mírnější verzi hrdelního řádu vydaného Ferdinandem II. v roce 1656 pro Dolní Rakousy (tzv. *Ferdinandea*), proslulého krutými procesními prostředky i tresty, převzatými vesměs ještě z hrdelního soudního řádu Karla V. (zvaného *Carolina*) z roku 1532“.⁹⁴

Dne 31. prosince 1768 došlo k vyhlášení hrdelního zákoníku Marie Terezie. *Constitutio criminalis Theresiana*, který platil od 1. ledna 1770, a to na rozdíl od hrdelního řádu Josefa I. pro všechny česko - rakouské dědičné země, tedy s výjimkou Uherského království. Zákoník přinesl obecné definice i skutkové podstaty jednotlivých deliktů, věnoval pozornost přitěžujícím a polehčujícím okolnostem. Dalo by se však říci, že tento zákoník, v podstatě vycházející z Josephiny, byl již v době svého vzniku značně zastaralý. Skládal se jak z procesní, tak z hmotněprávní části, přičemž v části procesní byl velmi velký prostor věnován tortuře, kterou ponechal stejně jako celý systém krutých trestů. Stále trvala funkce trestu jako msty na pachateli bez jakéhokoliv přihlídnutí k tomu, zdali je trest úměrný spáchanému činu. Zákoník, který dokazuje absolutní opomenutí spisu italského právníka Cesara Beccaria z roku 1764, setrval v platnosti pouze sedmnáct let.⁹⁵

Cesare Beccario ve svém spisu *O zločinech a trestech* předložil široké veřejnosti dvě základní myšlenky – *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* – tedy *žádný zločin bez zákona, žádný trest bez zákona*. Vycházel z teorie společenské smlouvy, odmítal trest smrti. Zastával názor, že trest má mít význam výchovný, odstrašující a ochranný, neměl by být prostředkem odplaty.⁹⁶ Jeho myšlenky pronikly do habsburské monarchie skrze pojednání *O odstranění útrpného práva*, které vydal roku 1775 kameralista Josef Sonnenfels. K zákazu tortury jako součásti výslechů došlo na počátku roku 1776. Trest smrti byl zrušen nejprve v Toskánsku prostřednictvím trestního zákoníku, zvaného *Leopoldina*, vydaného roku 1786 arcivévodou Leopoldem. Josef II. vydal roku 1787 *Všeobecný zákoník o zločinech a trestech*, ve kterém již byl brán zřetel na skutečnou míru provinění ve spojitosti s přísností trestu, který v této době pozbyl funkci msty. Ponechány byly ale například tresty jako bití či vypalování cejchů. Došlo ke zrušení trestu smrti, který zůstával pouze pro výjimečné případy, kterými byla

⁹³ J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 90-91.

⁹⁴ V. ŠOLLE, *Trestní soudnictví předbřeznové*, s. 89.

⁹⁵ *Theresiana*, s. 6-394.

⁹⁶ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 50; Srov., Cesare BECCARIA, *O zločinech a trestech*, Praha 1893.

například velezrada v době stanného práva. Konečnou destinací se tak pro odsouzené ze zločinů nejtěžších staly galeje. Vlečení vojenských lodí po Dunaji však zřídka kdy někdo přežil. Leopold II. zakázal veřejné mrskání a vypalování cejchů, zrušil i dunajské galeje. Paradoxně se nebránil obnovení trestu smrti v Toskánsku, který několik málo let před tím sám zrušil. Jeho syn František I. vydal dne 2. ledna 1795 dekret, kterým trest smrti do českých zemí navrátil.⁹⁷

2.1 Vývoj hrdelního soudnictví na Moravě

Hrdelní soudnictví na Moravě prošlo poměrně složitým vývojem. Původními vykonavateli zeměpanského regálu, tedy práva popravky, byli zeměpanští úředníci. Ovšem poměrně brzy je nahradili panovníkem dosazovaní rychtáři královských měst, po nich církevní a další vrchnosti. V průběhu 13. století zmíněné právo plně přešlo do rukou pozemkových vrchností. Král Václav I. udělil v lednu 1243 městské právo Brnu. V tomto privilegii byly ustanoveny tresty za zranění, vpád do domu a vraždu.⁹⁸ Je možné usuzovat, že město Brno mělo od vydání zmíněného privilegia nad svými obyvateli i nad těmi, kteří se jakýmkoliv způsobem provinili v obvodu města, plnou hrdelní pravomoc. Městská práva Jihlavy obsahovala tzv. privilegium B, které bylo vydáno roku 1290 a ustanovovalo tresty za hrdelní zločiny.⁹⁹ Roku 1331 byla udělena hrdelní pravomoc Olomouci. Olomoučtí měšťané byli králem Janem Lucemburským oprávněni k tomu, aby mohli zatýkat na veřejných místech a bez účasti hradského soudce soudit lupiče, žháře, vrahy a ostatní zločince.¹⁰⁰ Město Znojmo pak získalo městské právo na počátku 14. století.¹⁰¹

V průběhu času získala hrdelní pravomoc i menší města a vesnice. Ve 14. století přibývalo množství listin, kterými získávaly hrdelní pravomoc pozemkové vrchnosti, a to především církevní. Ke sjednocení hrdelního soudnictví na Moravě (v rámci soudnictví městského) došlo v padesátých letech 14. století.

⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 50 - 51.

⁹⁸ Miroslav FLODR, *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, Brno, 1993.

⁹⁹ Karel KŘESADLO, *Jihlavské právo*, in: Kapitoly z historie Jihlavy, Jihlava 1992, s. 36–45.

¹⁰⁰ Bohdan KAŇÁK, *Příspěvek k hrdelnímu právu v Olomouci 1331-1731*, Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1 (20), 1992, Olomouc 1993, s. 142.

¹⁰¹ I. ŠTARHA, *Hrdelní soudy na Znojemsku*, Jižní Morava, 1994, s. 54.

Většina hrdelních soudů se v polovině 16. století soustředila kolem vrchních městských soudů, které se svými kompetencemi přibližovaly kompetencím pražské apelační rady. Některé z těchto vrchních soudů vyžadovaly, aby se k nim města vždy obracela o naučení. I při zcela běžných hrdelních sporech se muselo hrdelní právo takového města omezit na pouhé vyšetření a následné vykonání exekuce, o které rozhodlo právo vyšší. Tato města či městečka většinou nedisponovala vlastním popravčím mistrem, kterého si tak musela k útrpným výslechům a popravám ze sídla vrchního práva vyžádat. Některá města se k vrchnímu právu odvolávat přestala a vytvořila si tak svůj vlastní právní okruh.¹⁰² V každém případě byl výše uvedený postup brněnskou městskou radou přísně dodržován. Pokud by místní soud zahájil právo útrpné bez předchozího rozsudku brněnského soudu, následovala tvrdá pokuta s hrozbou zastavení práva. Totéž platilo i v případě, že se vrchnost pokusila zasahovat do soudního řízení poté, co byl rozsudek již vynesena. Vrchnost měla právo udělit obviněnému milost, muselo se tak ale stát ještě před rozpečetěním ortelu.¹⁰³

Po vydání městských práv Pavlem Kristiánem Klatovským z Koldína, jejich následném schválení Rudolfem II. roku 1579 pro Čechy a uzákoněním roku 1697 pro Moravu, došlo k úplnému sjednocení trestů za hrdelní zločiny.¹⁰⁴ Při výkonu útrpného výslechu byla zdůrazňována mírnost. Mučení mělo být nikoliv trestem, ale pouhým prostředkem k dosažení přiznání. Případné úmrtí při útrpném tázání šlo na vrub městské rady a mistr popravčí trestán nebyl.

Jak již bylo zmíněno, zřízení apelačního soudu roku 1548 jako nejvyšší soudní instance v Čechách nepřineslo pro Moravu žádné výrazné změny. I po tomto roce

¹⁰² Roku 1525 získal naprostou samostatnost městský soud v Moravských Budějovicích, který se odvolával pouze ke králi. V 16. století se také přestala k vrchnímu soudu do Brna obracet Velká Bíteš; J. FRANCEK – T. ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví*, s. 22–23.

¹⁰³ Dokládá jeden ze tří případů týkajících se městečka Křižanova, které jsou uchovány v brněnských registrech. Roku 1611 byli kočí Jan a Voršila Přisecká souzeni pro cizoložství. Křižanov žádal brněnské právo o naučení spolu s přímluvou za obviněného. Za kočího se přímlouvala nejen samotná vrchnost, ale i jeho žena. Podle rozsudku měl být Jan sťat, avšak na základě přímluvy byl k ortelu připojen i dopis, dle kterého bylo udělení milosti ponecháno na úsudku vrchnosti. V takovém případě ovšem nesmělo dojít k rozpečetění ortelu, který tak měl být neporušen a navrácen do Brna. Vrchnost (kterou byl v té době Jiří Volf Křižanov z Ronova) však nechala ortel rozpečetit a přečíst. Milost měla být udělena až poté. V dalším dopise, datovaném k 16. březnu, brněnské vrchní právo trvalo na vykonání rozsudku, k čemuž nakonec pravděpodobně opravdu došlo. Voršila se trestu dočkala, jak bylo v takových případech běžné, až po porodu. Tato skutečnost byla vzata v potaz i při vykonání samotného trestu, který měl být proveden mírně. Podle rozsudku z 1. června byla zmrskána u pranýře a vypovězena na 5 mil od městečka; Archiv města Brna, rkp. č. 72, fol. 329–342.

¹⁰⁴ Pro krádeže byla nejčastěji užívaným trestem šibenice, z milosti práva poprava mečem. Mečem byly trestány vraždy bez motivu loupeže a často i smilstvo. Za loupežnou vraždu byl obviněný lámán kolem, zabit a do kola vpleten, v případech mimořádných lámán kolem a vpleten do něj, z milosti práva pak sťat a vpleten do kola. Infanticidium se trestalo utopením, zahrabáním za živa a proražení kulem, z milosti práva stětím. J. FRANCEK – T. ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví*, s. 24.

působily jako nejvyšší soudní stolice nejvýznamnější moravské soudy, brněnský a olomoucký, ze kterých bylo možné odvolání rovnou k panovníkovi (takovéto případy se ale takřka neobjevují). Brněnské právo bylo zrušeno Leopoldem I. roku 1697. Týž panovník roku 1709 zakázal naučování brněnským soudem v poddanských městech a tak se i pro moravské soudy stala nejvyšší instancí apelační rada v Praze, později, od roku 1753 apelační soud pro Moravu v Brně.

Po třicetileté válce došlo k zániku celé řady místních hrdelních soudů. Soudy v menších městečkách a vsích se spojily s větším panstvím a tím i významnějším a větším hrdelním soudem. Až v prvním desetiletí 18. století došlo k pokusu o podrobné zmapování hrdelních soudů na Moravě. Městské soudy většinou nebyly schopné důkladně plnit zásady hrdelního řádu. Krajští hejtmané zpracovali soupisy dle jednotlivých krajů s celkovým počtem 201 hrdelních soudů. Na základě těchto informací provedl Karel VI. reformu hrdelního soudnictví, kterou ohlásil reskriptem z 10. června 1729 a která počet hrdelních soudů velmi významně snižovala.¹⁰⁵

Po nástupu Marie Terezie započal nový tlak na další rušení menších soudů. Na základě dekretu moravského tribunálu ze 4. prosince roku 1752 ukončila svoji činnost celá řada místních hrdelních soudů. Další dekret z 21. ledna 1754 ponechal na Moravě oficiálně pouze hrdelní soudy královských měst a soudy v Osoblaze, Kroměříži a v Novém Jičíně. Ve skutečnosti byly ovšem činné i některé další hrdelní soudy. Počet soudů zůstal podobný také za vlády Josefa II. Roku 1792 zde fungovalo na 13 hrdelních soudů.¹⁰⁶

Čtyřicátá léta 19. století přinesla postátnění soudů, které v tuto dobu působily pouze v krajských městech. Roku 1850 došlo k jejich přeměně na moderní krajské soudy a tím se definitivně uzavřela doba feudálního hrdelního soudnictví.

¹⁰⁵ Některá z městeček, ve kterých mělo dojít ke zrušení hrdelního soudu, se proti rozhodnutí císaře ohradila. Krajské úřady tak musely ověřit stav jejich věznic, což bylo nejčastěji hlavním zdůvodněním pro zrušení velkého množství soudů. Přes to ale úřady počínaje rokem 1731 souhlasili se zpětným obnovením některých z nich; TAMTÉŽ, s. 25–27.

¹⁰⁶ Jednalo se o soudy v Brně, Hustopečích, Mikulově, Olomouci, Šumperku, Prostějově, Novém Jičíně, Osoblahu, Kroměříži, Znojmě, Uherském Hradišti a Kyjově; TAMTÉŽ.

3 Křižanovský hrdelní soud

Jedno ze zásadních práv, které mohlo poddanské městečko získat, bylo právo hrdelní. Městský soud tak zajišťoval výsadní postavení konkrétního městečka v rámci celého panství, sehrál také často významnou roli ve vývoji organizované městské správy. Odtud také velmi často přicházel podnět ke tvorbě městské pečeti.¹⁰⁷

Soudní právo bylo Křižanovu uděleno v první polovině 14. století. Od této doby městečko spadalo do obvodu brněnského práva a právě u brněnského kmetského soudu hledalo naučení.¹⁰⁸

Z poloviny 16. století pochází žádost představených z Dolní Bobrové adresovaná brněnskému soudu o naučení v případě sporů s Křižanovem.¹⁰⁹ Z téže doby se dochovala korespondence mezi Brnem a Křižanovem, která se nachází v Archivu města Brna.¹¹⁰

Nejstarší ze sporů zachycených v materiálech uložených v Archivu městečka Křižanov spadá pravděpodobně do konce 16. století.¹¹¹ Ostatní doklady činnosti místního hrdelního soudu jsou až z druhé poloviny 17. a z 18. století, přičemž ve většině případů se jedná o větší či menší zlomky písemné agendy.

Můžeme zde však nalézt také doklady, které souvisejí s konkrétními hrdelními spory nepřímou. Mezi takové patří žádost z 30. března roku 1689, kdy Křižanovští požadovali povolení ke stavbě nové šibenice, jelikož původní „*jsouc již několik let postavená, na místo schází*“.¹¹² Rada města Brna 2. dubna téhož roku svolila, „*abyste spravedlnost novou, však v tomto způsobu, jak za právo máte a na tom místě, kde a jak od starodávna stála a posavadž stojí, nic dokonce to v ničemž nezměňujete,*

¹⁰⁷ Křižanov znakové privilegium nikdy neobdržel, pečetní znamení bylo s největší pravděpodobností převzato z erbu pánů z Lomnice. Samotná pečeť má průměr 35 mm. Ve spodu pečetního pole se nachází kolčí štít s vyobrazením pružiny se sedmi pery. Nad štítem i po obou stranách se vine páska s nápisem v gotické minuskule („*Sigill iuratorum de Crzanow*“). Dochovaná je rychtářská pečeť z 16. století, která je v průměru 23 mm a v pečetním poli renesanční se stejným znamením; Jaroslav DŘÍMAL – I. ŠTARHA, *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*, Brno 1979, s. 385. Roku 1997 došlo k objevu dosud neznámého typu křižanovské pečeti, jejíž vznik se odhaduje na přelom 16. a 17. století. Tato pečeť je okrouhlého tvaru s průměrem 38 mm. V pečetním poli s polským štítem a stejným znamením jako obě pečeti předchozí; Martin ŠTINDL, *Neznámá pečeť městečka Křižanova*, Západní Morava 2, 1998, s. 135-137.

¹⁰⁸ Emil Franz RÖSSLER, *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XVI. Jahrhundert*, Praha 1852. Později doloženo v jedné z městských knih, ve které se nachází zápisy práv a privilegií městečka datovaných rokem 1688. Zde je mimo jiné uvedeno, že Křižanov má „*právo městské a krevní, však ale ve všech kriminálních příčinách od magistrátu města Brna naučení bráti povinnu jest*“; SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 33.

¹⁰⁹ Jindřich ŠILHAN, *Potíže Křižanovských s Bobrovskými*, VVM 12, 1957, s. 54–56.

¹¹⁰ Archiv města Brna, rkp. č. 72, fol. 329–342, 485–487, 556–557.

¹¹¹ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 176.

¹¹² TAMTÉŽ inv. č. 175, fol. 1.

vyzdvihnouti a vnově postaviti dáti mohli. Pokudžby obyčejové a ceremonii, které při restaurírování a vnově postavení takových spravedlností se zachovávají, vám povědomé nebyly, nepominete k nám se dáleji o naučení ucházeti“.¹¹³ Povolení ke stavbě šibenice obdrželi křižanovští také 22. května 1715, tentokráté však nikoliv od vrchního práva. Se svojí žádostí se obrátili na vrchnost, kterou byl od roku 1710 Jiří Václav ze Schwalbenfeldu, jenž obci vzkázal, že „dává milostivě povolení magistrátu mému poddanému městys Křižanov, aby celou obec před sebe předvolali a jí tu příhodu, kterák totižto spravedlnost křižanovská se jest skácela, a tak zase jiná pro zachování a fedrunk spravedlnosti vnově vystavena býti musí“.¹¹⁴ Obec na stavbu obdržela také jeden kus borového dřeva.¹¹⁵ Roku 1731 se znovu řešila šibenice, která přišla o jeden ze svých nosných sloupů. Žďárský klášter, jako tehdejší vrchnost, obdržel následující rok žádost o potvrzení privilegií. Současně křižanovští neopomenuli ani prosbu o svolení k výstavbě šibenice nové. Vznesen byl taktéž požadavek borového dřeva a zmíněna nutnost opravy stínadla.¹¹⁶

Všechny exekuce a útrpné výsechy, které se konaly do roku 1677, vykonával s největší pravděpodobností brněnský kat. Avšak roku 1678 se křižanovští obrátili s žádostí o vypůjčení kata na Velkou Bíteš. Purkmistr a rada města dne 23. dubna odpověděli „že by mistr popravčí města zdejšího pro povinnosti žádosti přijml“, přičemž přislíbili jeho zapůjčení i k další potřebě.¹¹⁷

Výsechy podezřelých byly prováděny většinou na radnici, kde byla i šatlava. Máme ovšem také zmínky o komisích, které se konaly například na křižanovské faře.

Popraviště bývala nedaleko měst. Nejčastěji na různých rozcestích nebo vyvýšeninách. Díky takové poloze byla dobře viditelná, což působilo jako výstraha. Některá města dokonce disponovala více popravními místy. Jedno mohlo sloužit ke stínání, na dalším se prováděly tresty smrti provazem apod. Do dnešní doby se však většinou zachovaly pouze názvy míst, které existenci původních „spravedlností“ připomínají.¹¹⁸ Samotná šibenice stála na kopci za Křižanovem směrem k Ořechovu. Nacházela se po levé straně v trati směrem k Ořechovu. Trať dodnes nese jméno Šibenice. Spojitost s tímto místem můžeme nalézt také v názvu lesa Šibeník. V tomto

¹¹³ TAMTÉŽ inv. č. 175, fol. 2.

¹¹⁴ TAMTÉŽ inv. č. 175, fol. 6.

¹¹⁵ TAMTÉŽ.

¹¹⁶ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud městečka Křižanova*, VVM, 43, č. 2, Brno 1991, s. 134.

¹¹⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 178, fol. 1.

¹¹⁸ J. FRANCEK, *Zločin a trest*, s. 57.

obecním lese sice šibenice nestála, avšak odtud pocházelo dřevo potřebné k jejímu postavení.¹¹⁹ Odsouzení a popravení byli pohřbíváni přímo na místě poprav, tedy v okolí šibenice. Toto tvrzení dokládá i skutečnost, že byly v rámci těžby kamene prováděné právě v těchto místech, která zde proběhla v době první republiky, nalezeny kosterní pozůstatky.¹²⁰

Pranýře stávaly na nejrušnějších místech, kterými byla ponejvíce náměstí.¹²¹ Křižanovský pranýř zůstal po dlouhá léta položený před č. p. 70, kde sloužil jako lavička k posezení. Následně byl přemístěn k místnímu hřbitovu, kde jej v sedmdesátých letech minulého století z neznalosti rozbili.¹²²

Již několikrát zmiňovaný rok 1709 ovlivnil bezpochyby i vývoj křižanovského hrdelního soudu. Nařízením z 6. května bylo zakázáno vydávat naučení do poddanských měst a městeček všem královským městům na Moravě, Brno nevyjímaje. Vrchní stolicí se tak pro křižanovské apelační rada. Další nezanedbatelnou změnu přinesl rok 1729, kdy Karel VI. uzákonil restrikcí hrdelních soudů, na základě které již v červnu téhož roku došlo k zrušení více než poloviny moravských hrdelních soudů. Ve spojitosti s Křižanovem evidujeme zánik hrdelních soudů v Budišově, Osově Bitýšce, v Doubravníku a v Tasově. Křižanovský hrdelní soud byl naopak tímto nucen okruh svého působení podstatně rozšířit o celé budišovské panství, se kterým územně vůbec nesousedil a které původně spadalo pod hrdelní soudy v Budišově a Tasově. Dále také přibylo panství moravecké a statek Mitrov.¹²³ K obvodu křižanovského hrdelního soudu tak náleželo za panství Křižanov městečko Křižanov a vesnice Horní Bory, Jívoví, Kadolec, Kundratice, Ořechov, Sklené nad Oslavou, Radenice, Sviny a Dobrá Voda. Za panství Budišov to pak byly městečka Budišov a Tasov, dále vsi Hodov, Kamenná, Nárameč, Oslava, Holubí Zhoř a díl Studnice. K panství Moravec náleželo městečko Stážek, vsi Bojanov, Jamnice, Dolní Libochová, Horní Libochová, Moravec, Pikarec, Radkov a Veleboř. Nakonec k mitrovskému statku připadala vesnice Habří, také Moravecké Janovice, Meziboří, Mitrov, Moravecké Pavlovice, Radňoves a Nová Ves.¹²⁴

¹¹⁹ K. HROMEK, *Křižanovská farnost*, s. 34.

¹²⁰ TAMTÉŽ, s. 33.

¹²¹ J. FRANČEK, *Zločin a trest*, s. 45.

¹²² K. HROMEK, *Křižanovská farnost*, s. 32.

¹²³ Vzhledem k tomu, že moravecké panství spravovala do přelomu 16. a 17. století stejná vrchnost jako Křižanov, je možné předpokládat, že spadalo pod křižanovský hrdelní soud již tehdy.

¹²⁴ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud*, s. 134.

Roku 1737 byla prodána chalupa mistra popravčího, která se nacházela za městečkem za Meziříčskou branou. Zakoupil ji pohodný Ferdinand Ledvina. Je tedy možné, že právě díky rozšíření svého obvodu Křižanov nějakou dobu disponoval vlastním katem. Není ale vyloučeno, že zde pouze přebýval kat z Velké Bíteše v době, kdy byl do Křižanova povolán k vykonání útrpného výsledku či exekuce.¹²⁵

Písemné doklady o působení křižanovského hrdelního soudu se bohužel do dnešní doby nedochovaly úplně. Nemáme k dispozici žádné úřední protokoly, které obsahovaly krátké záznamy o sporech nebo více či méně závažných přestupcích. Nedochovaly se ani případné knihy výsledkových protokolů, ze kterých by bylo možné získat další důležité informace.¹²⁶ Disponujeme tedy pouze aktovým materiálem. Opisy části sporných akt pak obsahují pamětní knihy.¹²⁷

Agenda k jednotlivým sporům je více či méně zlomkovitá. Přesto je však možné s jistotou říci, že v období mezi rokem 1611 a 1750 zde proběhlo minimálně na 40 procesů, které projednával hrdelní soud.

V rámci těchto procesů se před soudem ocitlo nejméně 49 osob. Obvinění pocházeli z podstatné části přímo z obvodu křižanovského soudu, tedy z křižanovského panství a okolních panství. Pouze někteří náleželi k panství jinému a do těchto míst je přivedla jejich obživa – jednalo se povětšinou o tovaryše.

Z těchto obviněných bylo pro krádeže souzeno 19 osob. Obviněných z vraždy nebo zabití evidoval křižanovský hrdelní soud deset. Pro mravnostní delikty to bylo pak osob devět. Za kacířství se před soudem ocitli čtyři lidé a pro čarodějnictví tři. Obviněná z infanticidia byla jedna osoba stejně jako z přepadení, zpronevěry a zběhnutí z panství. Nejméně čtyři byli nebo měli být tázáni útrpně, přičemž mezi nimi byla pouze jedna žena.

Závěrečný ortel se pro většinu procesů nedochoval. Z toho, co víme, tak v daném časovém období byli tři odsouzení popraveni mečem, jeden s'at a následně vpleten do kola, čtyři odsouzeni k oběšení. Všichni z těch, o kterých víme, že byli odsouzeni k nejvyššímu trestu, byli muži. Dále bylo pět osob vypovězeno z panství, k čemuž náleželo vymrskání z městečka, devět potrestáno kombinací vězení a nucenými

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 135.

¹²⁶ Srov. P. MATLAS, *Hranice sociální disciplinace poddaného obyvatelstva*, České Budějovice 2010 (Disertační práce), s. 47-64.

¹²⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 30, 33.

pracemi, které měly být vykonány ve prospěch obce nebo vrchnosti. Nakonec pouze čtyři nám známí byli zproštěni viny a to pro absenci důkazů.¹²⁸

¹²⁸ TAMTÉŽ, inv. č. 174-220.

4 Konkrétní příklady soudních procesů

Následující podkapitoly jsou rozdělené dle skutkové podstaty jednotlivých deliktů, kterými se zabýval křižanovský hrdelní soud v období 17. a první poloviny 18. století. Vzhledem k rozsahu pramenného materiálu jsem se pokusila o výběr z mého pohledu typických a naopak nějakým způsobem zajímavých případů. Zahrnuty jsou pouze takové typy deliktů, pro které bylo dochováno více případů než jeden. Důvodem je snaha poukázat na diverzitu konkrétních kauz. Pro interpretaci většiny z nich jsem zvolila formu regestu. Nejobsáhlejší pojednání o mravnostních deliktech bylo zařazeno na závěr. Zcela záměrně pak bylo do této kapitoly začleněno také infanticidium. Protože infanticidii téměř vždy předcházely některé z mravnostních deliktů, dovolila jsem si tento delikt proti životu a zdraví zařadit právě sem.

4.1 Krádež

Takřka třetinu kriminálních případů, které zaznamenala písemná agenda křižanovského hrdelního soudu, tvoří, tak jak je pro kriminalitu raného novověku typické, krádeže a loupeže.¹²⁹ Městské právo těmto deliktům věnovalo značnou pozornost. Majetkové přečiny totiž tvořily hlavní a největší část městské kriminality.

Případ loupeže, tedy skutku, pro který bylo typické násilí konané veřejně, a který patřil k závažnějším skutkům, než krádež, se pro křižanovský soud nedochoval žádný.

Koldín krádež definoval jako „*Istné dotýkání věci cizí mohovité, kteréž působí a děje se bez povolení pána té věci, k nabytí jakéhožkoli zisku z požívání jejího*“.¹³⁰ Rozlišoval také několikerych druhů krádeže. Pokud byl pachatel dopaden při činu, nebo se u něj našla kradená věc, nebo pokud byl pouze usvědčen. Soud měl brát ohled na minulost obžalovaného, na jeho pověst. Koldín také stanovil trestní odpovědnost dle věku pachatelů. U mužů byla hranice odpovědnosti osmnáct a u žen patnáct let. Případným pachatelům ve věku nižším než výše uvedeným neměl hrozit trest smrti, neboť dle zákoníku nenabyli ještě zdravého rozumu, díky kterému by byli schopni rozlišit mezi dobrým a zlým jednáním.¹³¹ Krádež mezi blízkými příbuznými byla

¹²⁹ Viz. J. FRANCEK, *Dějiny loupežnictva: zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*, Praha 2002.

¹³⁰ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. P. I, s. 345.

¹³¹ TAMTÉŽ, čl. P. XIV, s. 349.

nepřípustná.¹³² Okradený také měl možnost vypořádat se se zlodějem sám. Byl oprávněn zloděje přistiženého při krádeži zabít.¹³³ Za krádež hrozila smrt oběšením, přičemž stejně jako zloději, byli stíháni také spolupachatelé. Koldín dokonce stanovil případy, které měly být považovány za spolupráci při krádeži.¹³⁴

Podle tereziánského zákoníku se tento čin „*páchá, když někdo z podvodného a zjištěného oumyslu cizí mohovitý statek, nechť jsou peníze, dobytek aneb nábyte, jaké by to koli jméno míti mohlo, proti vůli vlastněnce tajně aneb veřejně bere a odjímá a nemá se při tom žádný rozdíl dělati, zdaliž kdo osedajícimu vlastněnci něco odcizí aneb z ležící pozůstalosti k újmě dědice aneb z bezděčných naší komoře připadlých statků ukradne*“.¹³⁵ Dle výše způsobené škody měli být odsouzení trestáni kapitálně, a to oběšením nebo stětím. V případě existence polehčujících okolností měl být hrdelní trest prominut.¹³⁶

Nejstarší dochovaný případ krádeže na křižanovsku je uchován v brněnských registrech. V létě roku 1614 byl zažalován Václav Kačka z Jeníkova pro krádež. Na základě naučení brněnského vrchního práva ze dne 14. srpna mělo být přikročeno k útrpnému výslechu. Byla zdůrazňována nutnost mírného počínání s připomenutím, že tortura neměla sloužit k potrestání obviněného, ale k nalezení pravdy. Na základě ortelu z 18. září měl být zloděj oběšen.¹³⁷

Nejstarší z materiálů, které jsou uloženy v Archivu městečka Křižanova, je naučení purkmistra a rady města Brna v případě zloděje Blažka Kytova. Rychtář městečka Křižanova jej obvinil z krádeží u rudského rychtáře Václava a také u Jana Vonkova v Nových Sadech. Blažek měl ukrást čepici, košili, kabát, plátno, fěrtochy a také nějakou finanční hotovost. Nedožnal se ke všem krádežím a tak, dle naučení města Brna, mělo být přikročeno k tázání útrpnému.¹³⁸ Datace je neznámá, byla pravděpodobně ustřižena spolu s pečeti města Brna. Je však možné, že se jednalo již o období konce 16. století. Výsledek sporu také neznáme.

Z roku 1724 je dochována korespondence mezi křižanovským a třebíčským hrdelním soudem o příslušnosti Adama Knula. Tento zloděj měl svůj přečin spáchat na budišovském panství. Chycen byl však v Brtnici, odkud jej dopravili do Křižanova.

¹³² TAMTÉŽ, čl. P. XIII, s. 349.

¹³³ TAMTÉŽ, čl. P. XVIII, s. 350.

¹³⁴ TAMTÉŽ, čl. P. VI, s. 347.

¹³⁵ Theresiana, článek 94, s. 256-257.

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 258-259.

¹³⁷ TAMTÉŽ, fol. 485 – 487.

¹³⁸ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 176.

Křižanovské právo však nedisponovalo dostatečně bezpečnou šatlavou. Adam Knul se tak znovu stěhoval, tentokrát do Třebíče. Nicméně odtud na Křižanovu vymáhali soudní výlohy vzniklé při řešení tohoto přečinu. Zdá se však, že se svým požadavkem neuspěli.¹³⁹ Hrdelní soud v Budišově byl zrušen až v roce 1729.¹⁴⁰ Je však patrné, že zde v době procesu s Adamem Knulem již hrdelní procesy souzeny nebyly. Budišov předával zločince okolním soudům, avšak náklady těchto sporů zřejmě připadaly na jeho vrub.¹⁴¹

Dne 29. května roku 1734 byla vyloupena komora šenkýře Josefa Čiháčka z Dolní Rozsíčky. Zloději byli chyceni a přivedeni do křižanovského vězení 14. června. Obviněný byl Franc Jozl a jeho dcera Kateřina, Tomáš Zeman a Martina Baverková. Skupina měla být vedena ovčákem Francem Jozlem. Apelační tribunál rozhodl, že právě on bude podroben výslechu útrpnému. O rok později, přesněji 16. května 1735, byl dotyčný přiveden do mučírny před kata, kterého si křižanovský hrdelní soud vypůjčil z Ivančic. Obviněný se ke svému činu doznal ještě před započnutím tortury. Pražská apelace rozhodla, že Jozl i Zeman mají být potrestáni smrtí oběšením. Avšak dne 25. listopadu 1735 jim udělila milost. Trest smrti byl nahrazen vypovězením z celé monarchie. Ještě před tím, a to ve dnech od 5. do 7. prosince, museli oba odsouzení stát s provazem kolem krku u pranýře na náměstí v Křižanově. Dne 9. prosince pak byli z městečka vymrskáni.¹⁴² Dolní Rozsíčka, kde se měly krádeže odehrát, ležela na rožínckém panství, které náleželo k hrdelnímu soudu v Bystřici. Bystřický hrdelní soud patřil mezi ty, které byly roku 1729 zrušeny Karlem VI. Později ale došlo k jeho znovuoobnovení. Do této doby snad tedy část rožínckého panství příslušela k obvodu křižanovského hrdelního soudu. Možné je ale, že k dopadení zlodějů došlo právě na moraveckém nebo křižanovském panství, což bylo nakonec asi důvodem jejich souzení v Křižanově.¹⁴³

¹³⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 193.

¹⁴⁰ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud*, s. 133.

¹⁴¹ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 193.

¹⁴² TAMTÉŽ, inv. č. 202.

¹⁴³ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud*, s. 135.

4.2 Vražda

Trestné činy proti životu a zdraví byly dvojí. Rozlišovalo se, jestli se jednalo o neúmyslné zabití nebo úmyslnou, plánovanou vraždu, tedy tzv. mord.¹⁴⁴ Městské zákoníky převzaly definice stavovského práva, upravily je a také upřesnily. Podle Koldína se vražda stala tehdy, kdy je člověk člověkem zabit při nějaké situaci, tedy nikoliv s původním úmyslem připravit druhého o život.¹⁴⁵ Mord byl v případě pokusu o zastřelení, číhání v úkrytu s úmyslem zabít, také najímání vrahů, travičství a magie, která měla způsobit smrt člověka.¹⁴⁶ Ostatní případy tedy byly vraždou, zabitím.¹⁴⁷ Tresty se odvíjely od společenského postavení toho, kdo zabíjel, a také toho, kdo byl zabit. Pokud zavraždil měšťan šlechtice, hrozil mu trest smrti.¹⁴⁸ V případě, že byl vrahem šlechtic, nakazoval městský zákoník postup dle zemského práva.¹⁴⁹ Jestliže byl zavražděn poddaný, hrozila pachateli pouze pokuta. Pro měšťany se jednalo o 300 kop grošů českých.¹⁵⁰ Rodina zavražděného však nedostala celou částku, nýbrž její dvě třetiny. Třetina tak připadala vrchnosti, které byl zavražděný poddaný. Rozlišovalo se také, zda byl mezi vrahem a obětí nějaký příbuzenský vztah.¹⁵¹

V případě, že nedošlo k zadržení pachatele přímo při činu, nebylo snadné vraždu dokázat. Takto tomu bylo zejména u hospodských rvaček. Pokud se totiž jednalo o nutnou obranu, nahlížel na ni městský zákoník jinak. Uváděl, že „jednomu každému toho se dopouští, aby se svému násilí hájiti a moc násilné svou také mocí odepřiti mohl“.¹⁵² Když se tedy opravdu jednalo pouze o nutnou obranu, ačkoliv ta skončila smrtí jiného člověka, trestal se pachatel většinou několikátýdenním vězením.¹⁵³

Vražda jako takové byla trestána smrtí, nejčastěji stětím. Pokud byl prokázán mord, tedy úmyslné a plánované zabití, tak pak „*morděř takový oukladný má předkem k koni přivázán, potom po ulicích smýkán býti. Když by pak na rozhraní přivlečen byl, od popravci mají mu kolem hnátové zpřerážení býti; on pak jsa roztažen aneb vpleten*

¹⁴⁴ K. MALÝ, *Trestní právo*, s. 179-181.

¹⁴⁵ J. JIREČEK (ed.). *Práva městská*, čl. N. XXVIII, s. 323.

¹⁴⁶ TAMTÉŽ, články N. XXIX-XXXV, s. 323-325.

¹⁴⁷ Takto vydal křižanovský soud svědectví o zabití Jana Pastýřového Josefem Novotným. Stalo se tomu tak při hře v kuželky roku 1709. Spor se však pravděpodobně neřešil přímo před křižanovským hrdelním soudem, jednalo se spíše o okrajové svědectví v této věci; SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 188.

¹⁴⁸ K. MALÝ, *Trestní právo*, s. 185.

¹⁴⁹ J. JIREČEK (ed.). *Práva městská*, čl. N. XL, s. 328.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, článek N. XLII, s. 329.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, článek N. XXVII, s. 322.

¹⁵² TAMTÉŽ, článek N. XLIV, s. 329-330.

¹⁵³ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 157.

do kola, má k hrůzi a k přestrašení jiných mordérův s týmž kolem vyzdvižen býti“.¹⁵⁴
S tělesnými tresty bývaly spojené i tresty majetkové.

Také v druhé polovině 17. a v 18. století byly vraždy trestány smrtí.¹⁵⁵

Pro Křižanov se dochovalo značné množství případů travičství. Takto byl roku 1677 souzen Šimon Kytlin. Byl podezřelý z otrávení Jakuba Šalbaby i dalších několika lidí prostřednictvím blíže nespecifikovaných prášků. Výslechy obviněného nepřinesly takřka žádné zásadní či dokonce usvědčující informace ani poté, co byl podroben útrpnému výslechu. Ani „pod palečnicemi“ nebyly odpovědi dostatečné. Z tohoto důvodu vznesla rada města Brna požadavek o zpřesnění výpovědí, a Kytlin se tak znovu ocitl na mučidlech. Přiznal se, že otrávil Jakuba Šalbabu prášky, které dostal od svého švagra. Kytlin také doznal, že uvedený prášek nasypal Šalbabovi do piva. Totéž podal i jeho kravám se stejným úmyslem. Po pečlivém šetření bylo zjištěno, že jedna z krav opravdu brzy uhynula a druhá musela být prodána řezníkovi, aniž by z ní byl jakýkoliv užitek. Dle ortelu z 3. prosince 1677 měl být odsouzený s'at.¹⁵⁶

Vraždily ovšem také ženy. Převážně trávením se tak zbavovaly nepohodlných milenců nebo manželů. Dva roky probíhal v Křižanově soud s Kateřinou Pelikánkou. Od 28. října roku 1716 pobývala ve zdejším vězení jako podezřelá z otrávení svého manžela. Ke svému činu použila prášek z hub. Dne 18. prosince 1718 byla dle ortelu pražské apelace odsouzena na dva roky panského nebo obecního díla.¹⁵⁷ Křižanovské právo tak bylo zatíženo dalšími náklady, kdy jí bylo nuceno financovat stravu. Celkové výdaje se proto vyšplhaly na 128 zl. 44 kr., přičemž právě strava za 4 roky a 51 dní tvořila většinu celé částky. Přesněji 100 zl. 44 kr.¹⁵⁸

4.3 Kacířství

Jak je známo, po bitvě na Bílé hoře panovník usiloval o upevnění své moci a také o uzákonění jediného náboženství, a to náboženství katolického.¹⁵⁹ Již na začátku dvacátých let 17. století došlo k vykázání nekatolických kněží. Následovala také šlechta

¹⁵⁴ J. JIREČEK (ed.). *Práva městská*, čl. N. XXX, s. 324.

¹⁵⁵ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 161.

¹⁵⁶ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 177.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 189.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, inv. č. 161.

¹⁵⁹ Viz. Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*. Praha 2005; František KAMENÍČEK, *Náboženské následky bitvy bělohorské na Moravě*, In: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání Klubu historického v Praze, Praha 1883, s. 15–27.

a měšťanstvo, pokud tedy nekonvertovali ke katolické víře. Obnoveným zřízením zemským bylo katolické náboženství ustanoveno oficiální ideologií. Spáchání deliktu kacířství tak bylo velmi závažným přečinem proti ní. Druhá polovina 17. století přinesla stabilizaci a upevnění katolické víry skrze působení církevních institucí.¹⁶⁰

Josefínský hrdelní řád pravil: „*O kacířství, které jest urputný v člancích víry blud, náleží sice (však kde by ještě ze strany přijetí falešného učení pochybnost byla) ku právu duchovnímu, kdež by pak již uznalé a veřejné nebo rozsouzené kacířstvo bylo, které my vždy pro crimine contra statum pokládáme, v takovém od práva našeho světského podle velikosti okolostrojícnosti lidu svozování ob perturbatam tranquillitatem publicam rušení obecného pokoje, a tudy buď povstalé aneb povstati mohoucí bouřky proti podobným nebezpečným bludného učení roztrušovatelům hrdelní neb jinou tělesnou pokutou pokračováno býti má*“.¹⁶¹ Josefínský trestní zákoník byl pouhou předzvěstí další fáze rekatolizace. Již patent z roku 1717 přikazoval ostré stíhání nekatolíků a také zabavování knih. Roku 1721 následoval další patent, který byl naprosto nekompromisní. K jeho obnovování docházelo každý rok až do čtyřicátých let téhož století.¹⁶² Dle patentu z 29. ledna 1726 měl být každý nekatolík trestán nucenými pracemi. Pokud i poté odmítl přistoupit ke konverzi, následovalo vypovězení ze země s pohružkou popravu v případě, že by se dotyčný navrátil. Zápisy pořizené při výsleších nekatolíků byly podstupovány konzistoři. Pouze ta disponovala právem určit, zdali se opravdu jedná o kacíře. Avšak pravomoc rozhodovat nad delikventy neměla. Případ byl tedy následně předán apelačnímu soudu, který měl vynést rozsudek.¹⁶³ Církev se právo rozhodovat o nekatolících pokusila získat zpět od Marie Terezie, avšak neúspěšně.¹⁶⁴ Konec těmto procesům přineslo až osvícenství a vydání tolerančního patentu císaře Josefa II. v roce 1781.

Jak již bylo zmíněno výše, Křižanov byl po většinu času nekatolický. Proto není s podivem, že ještě poměrně dlouhou dobu po Obnoveném zřízení zemském existovali lidé, kteří se s katolickým náboženstvím nebyli ochotni ztotožnit.¹⁶⁵ Však po vydání

¹⁶⁰ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 99-101.

¹⁶¹ Josephina, článek 19, s. 56-57.

¹⁶² J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 101; Srov. J. MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992, s. 45.

¹⁶³ TAMTÉŽ, s. 102-104.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 102-106.

¹⁶⁵ K odpůrcům katolické víry a tématu „tajných nekatolíků“: J. MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 263-282; Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007; TÝŽ, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006, s. 167-182.

tolerančního patentu se mnozí přiznali, že zůstávali tajně nekatolíky. Důkazem je také skutečnost, že během krátké doby od vydání patentu se polovina Křižanova přihlásila coby nekatolíci.¹⁶⁶

Vraťme se však do doby více než 100 let po vydání Obnoveného zřízení zemského. Dne 26. června roku 1724 před křižanovským hrdelním soudem stanul tkadlec Jakub Horníček následovaný svými syny Jakubem a Štěpánem, později i synem Tomášem. Byly u něj nalezeny zakázané „luteránské knihy“. Jak v tomto případě rozhodoval apelační soud, bohužel nevíme. Víme však, že všichni obžalovaní byli odsouzeni k pobytu ve vězení. Nejmenší trest pak připadl Tomášovi, který měl v žaláři strávit 3 měsíce.¹⁶⁷

Zakázané evangelické knihy¹⁶⁸ byly nalezeny také u ševce Jakuba Autraty a to roku 1726. Dotyčný se ke svému odpadlictví a k přechovávání knih přiznal. Dle rozsudku pražské apelace ze dne 18. prosince 1727 měl být potrestán čtvrtletním vězením.¹⁶⁹ Ještě v době výkonu svého trestu byl však znovu vyslýchán, tentokrát pro údajné odporování faráři, který podle všeho do vězení docházel skrze výuku ke katolickému náboženství.

Všichni odsouzení v těchto procesech byli po odpykání svého trestu propuštěni na záruku.¹⁷⁰

4.4 Čarodějnictví

K deliktům proti ideologii patřilo také čarodějnictví.¹⁷¹ Podle Koldína „*magia sive sortilegium, tj. čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokutou meče aneb*

¹⁶⁶ K. HROMEK, *Křižanovská farnost*, s. 69.

¹⁶⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 196.

¹⁶⁸ Seznam zakázaných knih byl vydán roku 1729 (schválen 1770); Antonín KONIÁŠ, *Clavis haeresim claudens et aperiens – Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající, aneb rejstřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapovězených kněh s předcházejícími oučinnými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyskoumati a vykořeniti se mohou*, Hradec Králové 1729.

¹⁶⁹ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 199.

¹⁷⁰ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud*, s. 133.

¹⁷¹ K čarodějnictví v českých zemích B. ŠINDELÁŘ, *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651 - 1684*, Slezský sborník 44, 1946, s. 65-80; TÝŽ, *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 89-107; Petr KREUZ, *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*, Právněhistorické studie 34, 1997, s. 127-161. J. FRANCEK, *Čarodějnické příběhy*, Praha – Litomyšl 2005, s. 5-30; Dále srov. Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14. - 18. století I-II*, Praha 1997; Christian FELDMAN, *Fridrich Spee: Procesy s čarodějnicemi*,

*upálením na pohlaví mužském a na pohlaví ženském zahrabáním aneb též upálením ztrestána býti mají*¹⁷².

Lýdia Petránová se věnovala výzkumu deliktu čarodějnictví ve smolných knihách. Magické praktiky rozdělila do několika skupin

Magické praktiky vůči člověku, které měly: „a) *sušit člověka, tj. způsobit, aby chřadl*; b) *mořit člověka, tj. způsobit, aby zemřel*; c) *trávit člověka, tj. způsobit mu otravu, ať již smrtelnou či ne*; d) *zostudit člověka, tj. společensky ho zdiskreditovat, připravit o dobrou pověst či důvěru, zesměšnit*; e) *způsobit člověku hmotný zisk nebo ztrátu. V ojedinělých případech* f) *učinit člověka neviditelným*; g) *učinit z člověka zloděje proti jeho vůli*; h) *ochránit člověka před hospodskými rváči*; i) *dodat člověku odvahy a smělosti*; j) *uspat člověka nepřirozeným spánkem*“. V rámci milostných vztahů pak tyto praktiky měly „a) *vzbudit u konkrétní osoby opačného pohlaví milostnou touhu, přičemž ženy sledují většinou dlouhodobé vztahy, zatímco muži v podchycených případech pouze přechodná dobrodružství (aby byla dívka po vůli, aby povolila ke skutku, aby na ni laskav byl)*; b) *získat zpět náklonnost vlastního muže a udržet si ho doma*; c) *získat náklonnost mužů (dívek) obecně*; d) *připravit o lásku sokyni*; e) *přivodit muži impotenci (že se mu přirození stávat nemůže)*; f) *Přivodit muži pohlavní posedlost (zůstati jí nemůže)*“. Magické praktiky také často směřovaly ke koním ve snaze „a) *sušit a mořit koně jiných hospodářů, způsobit jim nechut k žrádlu, pocení, slabost, úhyn aj.*; b) *opravit očarované koně vlastní*; c) *výšit tažnou sílu a zdravotní stav vlastních koní*“. Stejný úmysl je možné spatřit také u hovězího, ovčího a sviňského dobytka. Účelem bylo „a) *odjímat mléko sousedovým kravám*; b) *zvyšovat dojivost a kvalitu mléka krav vlastních*; c) *opravit očarované kusy dobytka*; d) *ochránit dobytek před vlky a hmyzem*“.¹⁷³

Takřka totožně jako čarodějníci byli pronásledováni i lidé, kteří se zaobírali věštěním.¹⁷⁴

Nové formulace přečinu čarodějnictví se zákon dočkal za doby vlády Marie Terezie. Patentem z 5. listopadu roku 1766 byl tak zveřejněn „*Artikul o kouzelnictví, čarodějnictví, hádačství, a těm podobných*“. Roku 1788 se stal součástí nového

Olomouc – Velehrad 2003; Carlo GINZBURG, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kulty v 16. a 17. století*, Praha 2002, TÝŽ, *Noční příběh, Sabat čarodějnic*, Praha 2003.

¹⁷² J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. O. II., s. 335.

¹⁷³ Lýdia PETRÁŇOVÁ, *Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách*, in. *Magie a náboženství*, Uherské Hradiště 1997, s. 50-51.

¹⁷⁴ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 114.

trestního zákoníku.¹⁷⁵ Zákoník tak pravil, že „*skrze čarodějnictví, černokněžnictví, kouzelnictví, a podobný obyčejně takový zloskutek se rozumí, když kdo s d'áblem zacházení a společnost míti, a s ním ve vejslovný, aneb tajný závazek vejíti, a s takovou zjednanou pomocí d'ábla rozličné, nad lidskou moc a sílu se vztahující věci bez aneb s cizím oškozením tropiti, a tak zjačené nešlechtnosti provozovati sobě osobuje*“.¹⁷⁶ Uvedený článek je jedním z důkazů zastaralosti tereziánského zákoníku, který stále pracoval s celou řadou přežitků. Nejen, že zůstávaly útrpné výslechy jako prostředek k nalezení pravdy i tresty smrti, zákoník dokonce naprosto vážně bral v potaz delikt čarodějnictví a jeho postihy.¹⁷⁷

V rámci dochovaných písemností pocházejících z činnosti křižanovského hrdelního soudu evidujeme pouze dva případy přečinu čarodějnictví.

Roku 1697 obžalovali místní farníci přímo křižanovského faráře Jana Vilherta. Obvinili jej, že zapříčinil pomrznutí vína a obilí. Zachovala se pouze jeho obhajoba. Je možné, že tato obhajoba byla vzata v potaz a soudní řízení nakonec nebylo zahájeno.¹⁷⁸

Z roku 1742 jsou pak dochovány výslechy Matěje Košábka a Řihy Tůmy, kteří byli sedláky v Oslavě. Velmi obsáhlé výslechy dávají tušit, že si výše uvedení navzájem ublížit nechtěli. Pouze se snažili zjistit příčinu svého neštěstí. Tůma onemocněl a Košábkovi uhynul kůň. Ještě před tím však tento kůň spásal Tůmovi zahradu. Tomu pověděl neznámý žebrák, že když vezme nášlapek od toho koně a vhodí jej do ohně, kůň ochoří. Košábek se zase dozvěděl na trhu v Meziříčí, že když zatluče dva osikové kolíky do země v maštali přesně na místo, kde stával kůň, dozví se za nějaký čas, kdo mu koně očaroval a tím zahubil. Se svým zjištěním se neváhal svěřit sousedům. Řeči, které šly po vsi, se dostaly až k Tůmovi. Když se dozvěděl, že Košábek zarazil ve stáji kolíky, dostal strach, že by mohl být očarován. Ve chvíli, kdy opravdu onemocněl, přispěchal s udáním k hejtmanovi do Budišova. Odtud se celá záležitost dostala až ke křižanovskému hrdelnímu soudu. Oba se však před soudem usmířili a podepsali revers, že již nikdy k užití podobných praktik nepřistoupí.¹⁷⁹ Dochoval se také rozsudek apelační rady. Pro výstrahu budoucím měl být Říha Tůma potrestán ke třem nedělím

¹⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 120.

¹⁷⁶ Theresiana, článek 58, s. 167.

¹⁷⁷ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 121.

¹⁷⁸ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 184.

¹⁷⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 207.

v poutech a železech kromě nedělních a svátečních dnů obecním nebo panským dílem. Matěj Košábek dostal trest totožný, vyměřený však na dobu šesti týdnů.¹⁸⁰

4.5 Mravnostní delikty

Mravnostní delikty byly vcelku hojně zastoupenou skupinou v rámci trestního soudnictví. Na tuto skutečnost poukazuje i počet nám známých obviněných osob, které stanuly před křižanovským soudem mezi léty 1611 a 1750.

4.5.1 Cizoložství

Manželství se po celá staletí nacházelo pod velmi bedlivým dozorem církve jako jedno ze sedmera jejích svátostí. Již *Břetislavova Dekreta*, vyhlášená roku 1039, měla být podporou křesťanských zásad, vztahů mezi lidmi i upevnění samotné církve. Staré obyčeje byly doplněny novými zákony. Sám kníže Břetislav nad hrobem sv. Vojtěcha v Hnězdně vyhlásil, že „*vaše manželství, která až dosud měli jste jako v nevěstinci a společná jako mezi hovady, nechť napříště řídí se kanonickým řádem tak, aby manželka spokojila se s jedním mužem a muž jednou ženou zákonitě před církví provdanou*“.¹⁸¹ Pro ty, kteří manželstvím opovrhovali a jej narušovali, kázal vyhnanství do Uher „*a nebudiž nikterak dovoleno, aby do země se vracel a se vykoupil, aby od jedné ovce Kristovo stádo ovcí se nenakazilo*“.¹⁸² Totéž požadoval i pro panny, vdovy a cizoložnice, které svou čest ztratily, „*neboť když mají svobodné rozhodování provdati se, proč páchají cizoložství a své plody uměle potracují, což jest nejhorší hřích před Bohem?*“¹⁸³ K řešení manželských sporů měly sloužit ordály.

Důležitou roli sehrál tridentský koncil, který vydal dekret *Tametsi* dne 11. listopadu 1563. Tento dokument zdůrazňoval svátost sňatku, monogamie, pravomoc církve stanovovat překážky manželství, nerozlučitelnost, možnost rozluky od stolu a lože, zákaz sňatků kněží, nadřazenost panictví a celibátu nad manželstvím, také výlučnou kompetenci církevních soudů v otázkách manželských. Sňatky uzavřené bez

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 20.

¹⁸¹ Karolína ADAMOVÁ – Ladislav SOUKUP, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň 2010, s. 19.

¹⁸² TAMTÉŽ.

¹⁸³ TAMTÉŽ.

svolení rodičů měly být neplatné, stejně jako sňatky tajné, které byly uskutečněny bez přítomnosti faráře z dané farnosti a bez přítomnosti svědků.¹⁸⁴ Podstatou samotného manželství bylo zplodit a řádně vychovávat potomstvo. Jakékoliv mimomanželské sexuální aktivity byly církví zásadně odmítány.

Manželským patentem ze dne 16. ledna 1783 kvalifikoval Josef II. manželství jako občanskou smlouvu, přičemž jeho uzavírání výlučně církevní formou však zůstalo zachováno. Manželské právo se však stalo na církvi nezávislým a manželské spory spadaly do kompetence světských soudů.¹⁸⁵ Dle stejných zásad byla tato otázka řešena i josefinským občanským zákoníkem roku 1786 a následně *Všeobecným občanským zákoníkem rakouským (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch)*, vyhlášeným patentem z 1. června 1811 s platností od 1. ledna 1812. Zákoník byl velmi rychle přeložen do češtiny jako *Knihy všeobecných zákonů městských* a plně nahrazoval dosavadní právní úpravu občanskoprávních vztahů.¹⁸⁶

Samotnou podstatu manželství velmi silně narušovalo „*porušení lože cizího*“, které kvalifikoval Pavel Kristián z Koldína ve svém zákoníku takto: „*[C]izoložstvo vlastně působí a děje se s ženou, kteráž by muže svého měla aneb muž zase manželku svou vlastní máje, s cizí ženou by obýval*“.¹⁸⁷ Tereziánský zákoník definoval cizoložství jako „*zlosynné urážení manželské věrnosti*“ a podával soudcům návod k vyšetřování, za jakých podmínek bylo nutné přistoupit k právu útrpnému a jaké upřesňující otázky měly být kladeny podezřelému. Postihem pro odsouzené mohlo být vězení, peněžitá pokuta,

¹⁸⁴ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 215-216. Dále k dějinám manželství a rodiny srov. Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908; Hynek ZÁRUBA, *Dějiny lásky. Populární obrazy z dějiny snubnosti, manželství a prostituce od pravěku až po dobu nejnovější*, Praha 1925; Z. WINTER, *Z rodiny a domácnosti staročeské*, in: Zikmunda Wintra Sebrané spisy z beletrie a z kulturních studií, sv. XII, Praha 1911.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, 216. Srov. Ondřej SPÁČIL, *Změny v občanském právu v tereziánské a josefinské době*, Právní fórum, 8/2011, č. 7, s. 289-297.

¹⁸⁶ Kapitola druhá – O právu manželském, stanovil § 44, že „*svazky rodinné zakládají se smlouvou manželskou. Ve smlouvě manželské projevují dvě osoby rozdílného pohlaví podle zákona vůli svou, že chtějí v nerozlučném obcování žiti, děti ploditi, je vychovávat i sobě obapolně pomáhati*“. Tato smlouva mohla být uzavřena každým, komu v tom nebránila žádná z následně jmenovaných, zákonných překážek. Obě strany byly zavázány plnit své manželské povinnosti, „*býti si věrny a zacházeti spolu slušně*“ (§ 90). Právě „*stále trvajících nemohoucnost konati povinností manželskou*“ (§ 60) byla jednou z výše zmiňovaných překážek manželství. Na základech kanonického práva byla postavena také nerovnoprávnost muže a ženy, kdy muž byl hlavou rodiny, řídil domácnost a byl povinen manželku živit a zastupovat. Žena sňatkem převzala jeho jméno i stav, byla povinna jej následovat a dle svých sil pomáhat (§ 91 - 92). Tento zákoník umožňoval křesťanům, kteří nevyznávali náboženství katolické, absolutní rozluku manželství. Avšak „*svazek manželský, v nějž vešly sňatkem osoby katolické, zrušuje se toliko tím, když ta která strana zemře*“ (§ 111). Zákoník byl postupně několikrát částečně novelizován, a to v letech 1914, 1915 a 1916. Do československého právního řádu byl přejet recepční normou č. 11/1918 Sb a platil zde až do roku 1950. K. ADAMOVÁ – L. SOUKUP, *Prameny*, s. 219 - 235.

¹⁸⁷ J. JIREČEK (ed.). *Práva městská*, čl. M. XXIX, s. 308.

vypovězení z panství, ale i hrdelní trest. Trest měl být udělen po zvážení všech polehčujících či naopak přitěžujících okolností. Soud musel také brát na zřetel požadavek, že „na žádný veřejný tělesný aneb hrdelní trest nepřichází, obzvláště proti vznešeným aneb sic dobře zachovalým lidem ve vyšetřování vši opatrnost a rozhodnost, též tolik, co činiti se dá, v celém jednání příslušející mlčenlivost zachovati hleděti, aby snad vedle od nás zde vejše vyměřeného trestu dobře zachovalé a vznešené osobě, která v takový poklísek padla, spolu také jejich dětem potupa, hamba a zlehčující vejčitka přitažená aneb dokona skrze takové nerozvážné zjevení škodlivé rozržitosti v manželství spředené nebyly“.¹⁸⁸

Cizoložství bylo nesnadno prokazatelné, jelikož se zcela pochopitelně většinou odehrávalo beze svědků. Aktéři proto byli často odhaleni až po obtěžkání.¹⁸⁹ Takto se před křižanovským hrdelním soudem roku 1692 ocitla Dorota Verová, dcera Jakuba Vera z Čech, podezřelá z cizoložství. Korespondence s Brnem dává tušit, že se proces velmi brzy dostal do mrtvého bodu. Dorotin svůdce, jímž byl Žid Galma, byl poddaný bystrické vrchnosti Maxmiliána Kratzera,¹⁹⁰ který jej křižanovskému soudu nechtěl vydat. Naučením ze dne 19. května 1692 Brno Křižanovu přikazovalo, že „co se pak Doroty Verové dotýče, odsíláme vám některé interrogatoria, na které táž Dorota Verová tázána býti má. Co tak ona prvně vyzná, to nám in forma authentica co nejdříve odeslati a dalšího naučení očekávati nepominete“.¹⁹¹ Tyto doplňující otázky k již provedenému výslechu měly vnést do celé kauzy světlo a dopomoci ke zdárnému ukončení soudního procesu. Dorota byla tedy znovu tázána již 28. května. Trvala na tom, že „i jemu do očí mluvíti chci a mé duši neublíží, že on sám mým obtěžkáním vinen jest“,¹⁹² a potvrdila veškeré předešlé výpovědi. Všechnu iniciativu, díky které nakonec k jejímu obtěžkání došlo, připisovala svému souložníkovi. Z předložených otázek je patrná absolutní nedůvěra v její slova odrážející nerovnoprávné postavení ženy v tehdejší společnosti. „Jak se ale tobě může věřit, poněvadž žid Galmem všechno zapírá, a k tomu, v čem ho viniš, dokonce se znáti nechce, nýbrž dokládá, že ten rejnský, který jak ty pravíš, tobě dáti měl, jemu se ze spodkův ztratil a tak ty ho jemu vzala?“¹⁹³ Přitěžující okolností byl zajisté fakt, že se tohoto skutku „jsouce křesťanka, s Židem

¹⁸⁸ Theresiana, článek 77, s. 213-215.

¹⁸⁹ J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 98.

¹⁹⁰ Je dochován Kratzerův list, datovaný v Brně 9. června 1692, kterým bylo opakovaně požadováno Židovo propuštění; MZA, G 1- Bočkova sbírka, č. 7588.

¹⁹¹ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 186, fol. 4.

¹⁹² TAMTÉŽ, fol. 7.

¹⁹³ TAMTÉŽ.

dopustiti směla“.¹⁹⁴ Dne 6. listopadu žádali křižanovští o další naučení, „*poněvadž my rádi bychom viděli, aby ta věc jedenkrátě svůj konec dosáhla*“.¹⁹⁵ Na pokyn brněnského práva, ze dne 14. listopadu měli Křižanovští zažádat bystřickou vrchnost aby Žida Galma „*ku právu vašemu pro vyhledání takového nešlechtného skutku, a fedrování tůdy spravedlnosti ad confrontandum s touž často řečenou Dorotou Verovou*“¹⁹⁶ vydala. Zda bystřická vrchnost Žida Galma křižanovskému hrdebnímu soudu nakonec předala, již nevíme. Výsledek ani ortel sporu se také nedochoval. Delikt prostého cizoložství byl však většinou posuzován mírně. Obvykle se jednalo o peněžitou pokutu nebo vězení, případně vypovězením z daného městečka společně se zneuctujícími tresty buď na pranýři, nebo v kostele.¹⁹⁷

V době od 22. června roku 1723 do 27. ledna roku následujícího pobývali v křižanovském vězení Jiří Křivánek a Běta Hořínková obvinění z cizoložství. Jiřímu Křivánkovi bylo 37 let, z toho 18 let ženatý. Poddaný byl křižanovské vrchnosti. Jeho žena se jmenovala Marýna a oddaní byli v místním kostele. Jiří trval na tom, že v žádném případě netuší, z jakého důvodu se ocitl ve vězení. Privil, že „*sám nevím, jenom co po lidských řečích slyším, že by mne zdejší biřic s ženou jeho prej vrchnosti obžalovati mněl. [...] Jako bych já s jeho ženou mněl cizoložství spáchat*“.¹⁹⁸ Běta Hořínková byla dle vlastních slov dvaadvacetiletá manželka Franze Hořínka, místního biřice. Jejich manželství bylo dosud bezdětné. Právě nenadálé těhotenství jeho ženy Franze Hořínka zaskočilo. Pravděpodobně si byl jistý, že původcem jejího stavu není on. Běta vyznala, že s ní Jiří Křivánek opravdu spáchal „*skutek*“ cizoložství,¹⁹⁹ a to „*jen jednou, okolo jedny hodiny z půl noci [...] ten pondělek velikonoční*“.²⁰⁰ Běta byla ochotná odpřisáhnout, že nevypráví z návodu ani ze msty. Naopak Jiří byl ve své výpovědi neústupný: „*Já na to odpovídám, že tomu tak nejní, že jsem s ní nic podobného neměl*“.²⁰¹ Prokázat jeho vinu se nakonec opravdu nepodařilo a oba tak byli z vězení na revers propuštěni.²⁰²

¹⁹⁴ TAMTÉŽ.

¹⁹⁵ TAMTÉŽ, fol. 10.

¹⁹⁶ TAMTÉŽ, fol. 12.

¹⁹⁷ J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 98.

¹⁹⁸ SOkA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 192, fol. 1.

¹⁹⁹ TAMTÉŽ.

²⁰⁰ TAMTÉŽ, fol. 6.

²⁰¹ TAMTÉŽ, fol. 1.

²⁰² TAMTÉŽ, fol. 14-21.

4.5.2 Incest

Mnohem přísněji než pouhé cizoložství bylo nutné dle Koldína trestat skutek, kdy „*krv krve se dotýká*“, tedy incest.²⁰³ V té době odsouzení pro tento přečin nejčastěji končili pod mečem mistra popravčího. Také Josefský hrdební řád přikazoval trest smrti pro incest v prvním a druhém pokrevním stupni. Pro stupně vzdálenější pak žádal tresty „*ne na hrdle sice, ani tak ostře, vždy však ostřeji než v obyčejném smilstvu*“. Pokud se takto provinila vdaná žena, měla být trestána přísněji.²⁰⁴ Tereziánský zákoník nahlížel na problematiku incestu velmi podobně. Přítěžujícími okolnostmi byla recidiva, dále také páchaní tohoto skutku zároveň s jedno- nebo dvojnásobným cizoložstvím, případně incest s více ženami. Naopak polehčující okolností byla neznalost příbuzenských vztahů, dále také, pokud by dcera „*z nerozumu, mladosti aneb sprostnosti věřila, že v tom otci musela poslušná býti*“. Ke zmírnění trestu mohlo přispět jednostranné přiznání, svedení a také nedokončení pohlavního styku.²⁰⁵

Roku 1684 vyšetřoval křižanovský hrdební soud případ Alžběty, manželky Václava Řezníka. Alžběta byla obviněna z milostného poměru se zetěm Samuelem Pařízkem. Obviněna byla nejen pro cizoložství, které bylo v tomto případě dokonce dvojí, ale zároveň i pro krvesmilstvo. Alžběta se snažila usvědčit svého zetě ze znásilnění.²⁰⁶ Avšak tento pokus se stal zcela neúspěšným.²⁰⁷ Dle naučení města Brna, ze dne 17. listopadu roku 1684, které bylo křižanovským dáno pro tento případ, Alžběta „*za takový nešlechtný provinění své, sobě k zasloužilému trestu, jiným pak ku příkladu a k výstraze, skrze mistra popravčího polovičnímu pardusu (totižto patnácti ranami) vymrskána, a odtad' vypověděna býti má podle práva*“.²⁰⁸

Navzdory velmi mírnému rozsudku brněnského práva se odsouzení pokusili proti tomuto odvolat k samotnému císaři. Nicméně v této době bylo nejvyšší instancí

²⁰³ J. FRANCEK, *Zločin a trest*, s. 184.

²⁰⁴ Josephina, článek XIX, s. 74.

²⁰⁵ Theresiana, článek 75, s. 236.

²⁰⁶ Znásilnění bylo jednou z obvyklých cest, kterou se ženy obviněné z podobného přečinu vydávaly a která jim mohla jak přinést narovnání jejich cti, tak pomoci vyhnout se hrozcímu trestu. Znásilnění bylo však velmi obtížně prokazatelné. Žena měla tento skutek nahlásit nejlépe ihned a i tak potřebovala důkazy ať už ve formě potřhaného oděvu, krvavých šrámu, nebo jiných známek svědčících o tom, že svoji čest bránila. V ideálním případě také nějaké svědky, které přivolala na pomoc. Poslední možnost tkvěla v dobrovolném přiznání muže k tomuto činu, což se však jeví, s ohledem na hrozcí trest smrti, jako velmi nepravděpodobné. Srov. J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M. XXXIII, s. 309. Dále Josephina, článek XIX, s. 75; Theresiana, článek 76, s. 237 – 238. K obranným strategiím mužů a žen obviněných ze sexuálních deliktů viz J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 118 – 120.

²⁰⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 180, fol. 1.

²⁰⁸ TAMTÉŽ.

pro křižanovský soud právě Brno a rozsudek byl pravomocný. Brněnská rada tak odvolání 16. ledna roku 1685 zamítla.²⁰⁹

4.5.3 Infanticidium

Trestným činem proti životu a zdraví, který přicházelo ruku v ruce s cizoložstvím a smilstvem, bylo infanticidium, Zabití vlastního dítěte ženy volily jako poslední zoufalou možnost k vyřešení své situace. Většinou se jednalo o děti nemanželské, jejichž početí provázelo smilstvo či cizoložství, a takto se ženy chtěly zbavit důkazu, který by nezpochybnitelně vedl k odhalení jejich předešlých činů, pro které by se ocitly před hrdelním soudem. K pokusu o vyvolání potratu, ať už úspěšnému či nikoliv, nebo k zabití novorozeněte, je vedl strach. Měly obavy z možného trestu pro mravnostní delikt, obavy z reakce společnosti, obavy z toho, že dítě neuživí. Ženy nechtěné těhotenství často velmi úspěšně skrývaly. Porodily v tajnosti a beze svědků. Obviněné pak často vypovídaly, že se dítě narodilo již mrtvé. Tělíčka byla nalézána ukrytá ve staveních a stodolách, zahrabaná v lese, na zahradě i v hnoji. Často je házely do záchodů, do studní, rybníků a potoků. Objevují se dokonce i případy, že jej ve snaze zamést stopy hodily prasatům. Někdy také mrtvé novorozeně posloužilo k čarování.²¹⁰

Pokud by tehdy přerušeni těhotenství nebylo přečinem proti životu a zdraví, a kdyby existovala jakákoliv zákonná cesta, kterou by bylo možné nechtěné těhotenství včas ukončit, nemuselo před hrdelním soudem stanout tak obrovské množství žen.²¹¹

Podle Koldína „*zabijí ta, kteráž plod ze sebe vyháni, neb týž plod jakýmž pak koli způsobem v sobě udušuje a mrtví. Též, kteráž do záchodu, do studnice aneb jinam svůj plod mece a hází*“.²¹² Infanticidium bylo smrtelným hříchem a za tento měl být udělován trest nejvyšší. Josefský hrdelní řád požadoval, ať „*pokuta jest meč, a po stětí má se tělo do hrobu vložiti, kůl skrze srdce prohnati, a tak zahrabati*“.²¹³ Pokud bylo dítě zavražděno obzvláště brutálním způsobem, měl být trest adekvátně zostřen „*uštknutím rozpálenými kleštěmi, useknutím ruky a jinými*“.²¹⁴ Tereziánský zákoník o stejné problematice pojednával v článku „*O zmaření dětí, aneb o vraždě, jenž na*

²⁰⁹ TAMTÉŽ, fol. 1 – 4.

²¹⁰ J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 117-122. Dále srov. J. DIBELKA, *Tajemství*, s. 37-39.

²¹¹ TAMTÉŽ, s. 123.

²¹² J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. N. XXXV/III., s. 326.

²¹³ Josephina, článek XIX, s. 68.

²¹⁴ TAMTÉŽ.

v nově zrozených dětech se spáchá“.²¹⁵ Specifikoval, v jakých případech mělo být zahájeno vyšetřování pro podezření z infanticidia. Podezřelou se stala žena, která „s neobyčejným velkým životem spatřena byla, a náhle ten velký život stratila“, taková, které „obyčejný měsíčný tok zpátky zůstal“, ačkoliv před tím vykazovala známky těhotenství, a naposledy ta, která „vědomě v oplzlosti živá byla, pak před lidmi se skrývala a po nějakým čase zase se viděti dala, nechtíc řícti a nemohouc dokázati, kde byla“.²¹⁶ I tento zákoník přikazoval trest smrti stětím a následné proražení srdce kulem a zahrabání. Avšak pamatoval na možnost polehčujících okolností. Pokud dítě zemřelo důsledkem úmyslné nedostatečné péče po porodu, hrozilo matce prosté stětí. Stejný trest pak náležel i těm, kteří by infanticidii chtěli napomáhat. K zostření trestu naopak docházelo v případě, kdy vyšlo najevo, že tento skutek nebyl spáchán poprvé, pokud dítě zemřelo nepokřtěné nebo bylo zavražděno obzvláště brutálním způsobem. Následující článek „O zoumyslném vyhnání plodu z života, jako i o odnětí plodnosti mužské aneb ženské osobě“, pravil, že „tento zloskutek v následce vraždě se rovná, následovně v něm hrdelně se pokračovati má“.²¹⁷

Vcelku komplikovaný případ řešili v Křižanově roku 1690. Dne 9. února proběhl výslech Markyty Prlíkové, původem z Moravského Krumlova, která byla děvečkou na ořechovském dvoře. Jednalo se o důvodné podezření z cizoložství s Dobiášem Hustopečským, ořechovským hajným a Vavřincem Proškem, ořechovským šafářem. Markyta „ten skutek“ s výše uvedenými přiznávala, přičemž tvrdila, že se tomu tak stalo z přinucení.²¹⁸ Nedobré světlo na ni jistojistě vrhala odpověď na otázku, zdali se těchto skutků nedopustila s nikým dalším, než s výše uvedenými. Markyta neopatrně prozradila, že „s Kostečkovým synem Martinem, který svobodný jest z dědiny Radenic, třikráte“.²¹⁹ Dobiáš i Vavřinec shodně vypověděli, že vše proběhlo ze svobodné vůle výše řečené Markyty.. Dobiáš se naopak svěřil s podezřením, že byl očarován: „ona mně dala kus chleba, a potom chlebě, jak jsem ho snědl, hned jsem po ní dychtil, dokud jsem ji neviděl, všudy mne těžko bylo“.²²⁰

Obvinění z čarodějnictví bylo závažné, proto je přirozené se domnívat, že zcela jistě došlo k dalšímu podrobnějšímu prošetření. Pramenné důkazy, o které by bylo

²¹⁵ Theresiana, článek 87, s. 262.

²¹⁶ TAMTÉŽ.

²¹⁷ TAMTÉŽ, článek 88, s. 267.

²¹⁸ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 181, fol. 1.

²¹⁹ TAMTÉŽ.

²²⁰ TAMTÉŽ, fol. 5.

možné tuto domněnku opřít, se bohužel nedochovaly. Z výsledků je také patrné, že hajný Dobiáš informoval o svém poklesku manželku, a to pravděpodobně ve chvíli, kdy Markyta otěhotněla, a reálně tedy hrozilo, že dříve nebo později dojde k prozrazení. Doufal, že jeho žena poradí koření, které Markyту zaručeně plodu zbaví. Na dotaz, jaké koření Markytě podal, Dobiáš odpověděl, „že od dítěte pacholeté mýho vlastního pupiček na prášek žena má nastrohala a já Markytě v řádně studený vypítí dal“.²²¹ Dobiášova žena však jakoukoliv svoji aktivitu rázně popřela a stála si za tím, že o ničem nevěděla. Vypověděla, že „nic nestrohala, ani jemu nedala. Mohlo se státi, že on mně ho sám z truhly vzal, poněvadž více tam chořoval, a takový snad podle vyznání svého ji vypítí dal“.²²² Nedochovaly se však další případné výsledky, které by napověděly více, ani korespondence s Brnem, kde křižanovští zajisté hledali naučení. Nevíme, zdali byl pokus o potrat úspěšný, což by pro Markyту znamenalo, že by se kromě cizoložství, a možná čarodějnictví, musela zpovídat i z infanticidia, pro které jí i těm, kteří napomáhali, hrozil vysoký postih. Také ortel nám není známý.

Dne 26. června 1724 stanula před křižanovským hrdelním soudem vdova Judita Kaňovská, matka tří dětí. Při jednom z prvních výsledků tvrdila, že „umrlé pacholátko na svět zplodila“.²²³ Judita své těhotenství po celou dobu úspěšně tajila, proto křižanovský soud pojal důvodné podezření, že již od počátku neměla v úmyslu „plod živiti, nýbrž jej zamordovati“.²²⁴ Vytrvale zapírala, že by snad své živé a zdravé dítě, které porodila do „plachty zaobalila a jej do Špitálského rybníka nelidsky uvrhla“.²²⁵ Obviněná se potýkala se zdravotními problémy, což se projevilo na délce trvání celého soudního sporu. S největší pravděpodobností se nakonec nevyhnula útrpnému výsledku. Lze tak soudit na základě žádosti datované ke dni 19. října 1724 a adresované do Velké Bíteše. Křižanovští žádali zapůjčení „mistra ostrého meče“, který se měl dostavit spolu se všemi instrumenty.²²⁶ Výsledek soudního řízení není znám. Pro konečný rozsudek však bylo zajisté důležité, zdali se Judita na mučidlech přiznala, nebo naopak všechny

²²¹ TAMTÉŽ. K abortivním praktikám srov. Miroslava MELKESOVÁ, „... ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, Historický obzor 10, 1999, s. 126; Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období*, Historická demografie 15, 1991, s. 30; J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 170–172.

²²² TAMTÉŽ, fol. 4.

²²³ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 195, fol. 1.

²²⁴ TAMTÉŽ, fol. 4.

²²⁵ TAMTÉŽ, fol. 1.

²²⁶ TAMTÉŽ, fol. 22.

stupně tortury vydržela, čímž si mohla zachránit život. V takových případech měly být ženy trestány pouze pro mravnostní delikt.²²⁷

4.5.4 Smilstvo

Již zmíněný delikt smilstva (stuprum) nebyl na rozdíl od cizoložství porušením manželského slibu. Jeho odhalení bylo spíše výjimečné. Před soudem se tak většinou očitly až svobodné těhotné ženy a jejich sexuální partneři, kteří z jakéhokoliv důvodu nechtěli nebo nemohli svůj vztah legalizovat prostřednictvím dodatečného sňatku.²²⁸ Podle Koldína se tento skutek „*vykonává tehdaž, když by panna aneb vdova od někoho zprzněna byla. A děje se dobrovolně, to jest, když panna aneb vdova sama k tomu svolila. A pokuta na smilníky starodávní jest metlami ven z města vymrskání*“.²²⁹ V hrdelním řádu Josefa I. bylo smilstvo definováno jako „*obecné kurevství*“.²³⁰ Provinilci měli být trestáni metlami, vypovězením z města, prací nebo vězením, vážené osoby pak peněžitou pokutou. Pouze „*kdyby někdo v takové chlípnosti bez přestání trval, též od práva, by od takové přestal, častěji napomenut neb dokonce potrestán byl, však předce takové zanechati by nechtěl, takoví navyklí smilníci podle velikosti pohoršení a dlouhosti času, tělesnou aneb dokonce hrdelní pokutou ztrestáni býti mohou*“.²³¹ Tereziánský zákoník se této problematice věnoval obsírněji v samostatném článku „*O sprostém kurevství, a jiném nepřislušejícím smíšení*“.²³² Smilstvo se dle něj páchá, „*když buďto předně neženaté, a nevdané osoby obojího pohlaví jednou, aneb po druhý tělesně se smíšejí, aneb za druhé: dvě nezmanželené osoby v ustavičném nepoctivém souložnicství živí jsou, aneb za třetí: když nevdaná ženská osoba chlípného života se přidrží, a jednomu každému po vůli jest*“.²³³ Tresty měly být udělovány mírnější s přihlédnutím k jejich stavu, rodu, úřadu, který zastávali, dobrému přátelství a celkově dobrému, řádnému a poctivému předešlému chování. Pokud by ani dvojí trestání a kárání nepomáhalo a dotyční se svým jednáním nepřestali, následovaly přísnější tresty. Avšak i zde byl hrdelní trest připouštěn pouze v krajních případech.²³³

²²⁷ J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 120.

²²⁸ P. MATLAS, *Hranice sociální disciplinace*, s. 81.

²²⁹ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M. XXX/I., s. 308.

²³⁰ *Josephina*, článek XIX, s. 78.

²³¹ TAMTÉŽ.

²³² *Theresiana*, článek 81, s. 248.

²³³ TAMÉŽ.

V Křižanovském archivu je dochován pouze jediný případ smilstva. Tato kauza ovšem zaměstnala na dlouhá léta nejen místní hrdelní soud a křižanovskou vrchnost, ale také olomouckou biskupskou konzistoř.

4.6 Příběh křižanovského faráře Bartoloměje Nedovaleného

Psal se rok 1721, když se křižanovský hrdelní soud začal zabývat případem Běty Myslivcové. Běta pocházela z vesničky Sklené,²³⁴ která náležela ke křižanovskému panství. Podle její výpovědi, kterou učinila 28. března, jí tehdy bylo 27 let. V té době sloužila na křižanovské faře. Jako mnohé jiné se také tato žena ocitla před hrdelním soudem na základě udání svého okolí, které si nemohlo nevšimnout jejího těhotenství. Jako původce svého stavu uvedla křižanovského faráře, kterým byl v té době Bartoloměj Nedovalený.²³⁵ Stejně jako u ostatních podobných případů se zjišťovalo, jak vůbec mohlo k obtěžkání dojít. V přeneseném slova smyslu bylo nutné vědět, jestli a jakým způsobem došlo k pohlavnímu styku. Soud však nezajímaly detaily onoho aktu, důležité bylo, zdali tak žena učinila dobrovolně či nikoliv, a zda byla schopna případné násilí dokázat. Běta tak odpověděla, že *„jedenkráte loňskej rok před svatým Havlem, ty dni Regina nebyla doma. On farář přišel dolů do světnice, já jsem ležela za kamny. On stoupil na peřinu a vzal mně za rameno, hejbal se mnou. Když jsem procitla, ptala jsem se: kdo to? On pravil, mlč, pod' dolů, a já jsem se schopila, skovala sem se za kopku a on mně chytil, stáhl dolů, porazil mně na zem. Já jsem se dosti bránila a celou světnici slezla, však předca jsem sa ubránit nemohla. Musila jsem mu bejt po vůli, i se mnou skutek učinil a mně o mou poctivost připravil“.*²³⁶ Posteskla si také, že ona, sirotek, již deset let sloužila po panských dvorcích a nikde se jí nic podobného nestalo, jako zde na křižanovské faře.²³⁷ Vyslýchající vždy zajímalo, zdali se tomu stalo pouze jednou. *„Stalo se čtyřikrát. Podruhý hned za některý den. Tloukl na mně ráno, abych jemu nesla vodu na smejsání, a když jsem ji přinesla, pravil, abych vzala noční hrnec pod postelí, a tu na mně hned chytne a vtrhne na postel. Zase jsem jemu musela po vůli býti“.*²³⁸ Po třetí *„zase na mne tloukl, abych nesla světlo nahoru, tam přijdouc svíčku na stole jsem*

²³⁴ Dnešní obec Sklené nad Oslavou.

²³⁵ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 191, fol. 1.

²³⁶ TAMTÉŽ.

²³⁷ TAMTÉŽ.

²³⁸ TAMTÉŽ, fol. 1-2.

rožihala“.²³⁹ Nakonec po čtvrté „*se to stalo vánoční svátky v maštali v síni. Poslal mně tam, abych srovnávala dřevěný nádoby a on přišel za mnou, opřel dveře deskou, a skátil za bečku vinnou*“.²⁴⁰ Na otázku, zda hned zůstala těhotná, odpověděla, že „*musila jsem zůstat. Já jsem byla v krátkých dnech při svém čase, hned pod to víc na mně to nepřišlo*“.²⁴¹ Vypověděla také, že se s obavami z možného těhotenství svěřila faráři. Vcelku oprávněně se strachovala, co s ní bude, když k „něčemu přijde“. V době, kdy již bylo těhotenství znatelné, distancoval se farář od jejího stavu s tím, že „*tam nic nenechal, ani nepustil*“.²⁴² Takové vyznání lze považovat za doklad toho, že již měl s pohlavním stykem nějaké zkušenosti a věděl také o relativní bezpečnosti přerušované soulože. Běta prozradila, že druhá dívka, které sloužila na stejné faře, měla s farářem podobné zážitky. Farář Nedovalený sexuálně obtěžoval i ji.²⁴³ Nabízí se otázka, z jakého důvodu obě dívky vše uchovávaly v tajnosti. Běta byla, jak již bylo řečeno výše, sirotkem. Ve své výpovědi připustila, že měla veliké obavy o svoji budoucnost. Možná vše brala jako daň za to, že má kde spát a co jíst. Mohla se také obávat vznést jakékoliv obvinění proti autoritě, kterou farář zajisté byl. Snad z úcty vůči duchovnímu přijímala vše, co bylo žádáno.

Běta se však také přiznala, že měla „co činiti“ s Franzem Vašínem. Franz uvedl, že je starý 35 let. Byl poddaný meziříčské vrchnosti a v Křižanově sloužil jako pacholek v maštali u pana faráře. Na otázku, kolikrát se společně tělesně sešli, odpověděli shodně, že dvakrát. Poprvé před vánočními svátky roku 1720. Franz upřesnil, že kolem svaté Kateřiny. Podruhé ve čtvrtek před Hromnicí. Vyslýchající velmi zajímalo, co Běta v maštali pohledávala. Dle jejích slov tam často chodívali na večeři. Franz popíral jakoukoliv aktivitu pocházející z jeho strany, která by mohla směřovat ke sblížení s Bětou. Privil, že „*ona přicházela za mnou do maštale, [...] dávala mně příčinu, proto za mnou chodila*“.²⁴⁴ Z výsledku je patrné, že se původně neznal k dítěti, které Běta čekala. Připustil, že se obával vězení. Ovšem sama Běta si byla jistá, že jejím obtěžkáním je vinen farář Bartoloměj Nedovalený. Je možné pouze hádat, jaké okolnosti Franze přiměly výpověď změnit a k obtěžkání Běty se doznat.²⁴⁵ Možnost sňatku, skrze který by Běta mohla zpět nabýt své cti, a její potomek by se stal

²³⁹ TAMTÉŽ, fol. 2.

²⁴⁰ TAMTÉŽ.

²⁴¹ TAMTÉŽ.

²⁴² TAMTÉŽ.

²⁴³ TAMTÉŽ, fol. 3.

²⁴⁴ TAMTÉŽ, fol. 8.

²⁴⁵ TAMTÉŽ.

legitimním, kategoricky odmítnul. Znovu argumentoval svým pasivním přístupem. Privil, že „já jsem za ní nechodil, co bych si ji bral“.²⁴⁶

Hrdelní soud v Křižanově nehledal naučení u apelačního soudu, ale řešení tohoto konkrétního hrdelního sporu měla v rukou olomoucká konzistoř. Proces s katolickým duchovním nebyl běžný, i přes to, že zrovna pro křižanovské panství jsou dochovány hned dva případy. Osoba faráře byla nespornou autoritou pro tehdejšího člověka. Bylo tedy nezbytné jednat velmi obezřetně.

Výslech křižanovského faráře Bartoloměje Nedovaleného se bohužel nedochoval. Jeho postoj k celé věci tak známe pouze z kusých informací, ať už z výslechů Běty Myslivcové, nebo z korespondence.

Z dopisu, který je datován 16. dubna roku 1721 a adresován právě biskupské olomoucké konzistoři, však vyplývá, že nezpůsobil podobné potíže poprvé. Pravděpodobně z tohoto důvodu neměli křižanovští větší pochyby o pravdivosti výpovědi Běty Myslivcové. Do Olomouce vzkazovali, že „*náš pan farář, Bartoloměj Nedovalený, opět jistou, zdejšímu panství poddaností zavázanou svobodnou osobu, jest obtěžkal, kterážto nás také o to, abychom se jí jakožto sirotka ujali, bolestně jest žádala*“.²⁴⁷ Zmiňovaný farář totiž „*již při vysoce důstojné konsistoři od zdejší vrchnosti v podobných vejstupcích netoliko obviněn, nýbrž také prostředkem konsistoriálních panův comisařům [...] proti němu inkvizírováno jest bylo*“.²⁴⁸ V městečku se povídalo, že si k sobě do služby vybíral mladé a krásné děvečky, které končily podobně, jako Běta. Z tohoto důvodu prý také žádná nechtěla na křižanovské faře sloužit. „Nepříkladný život“ Bartoloměje Nedovaleného měl však mnohem vážnější důsledky. Zapříčinil totiž značný pokles morálky. Radní městečka Křižanova si olomoucké konzistoři 16. dubna 1721 stěžovali: „*V našem městečku již takový zvůl o něm jest, že když někoho pro podobný vejstupek trestati chceme, se tím vymlouvá, jako by to žádný hřích nebyl, poněvadž to sám pan farář dělá, a žádnej ho proto netresče*“.²⁴⁹ Vše došlo tak daleko, že lidé odmítali k takovému duchovnímu chodit ke svaté zpovědi. Vrchnost byla s tímto problémem obeznámena, nicméně odpovědi se křižanovští nedočkali. Informovali, že „*tu obtěžkanou osobu však v našem městském arestu proto, aby snad vysoce důstojná konsistoř takovou sama examinovati dáti ráčila, až posavadě*

²⁴⁶ TAMTÉŽ, fol. 9.

²⁴⁷ TAMTÉŽ, fol. 10.

²⁴⁸ TAMTÉŽ.

²⁴⁹ TAMTÉŽ.

zdržujeme“.²⁵⁰ Považovali také za více než vhodné, aby byl farář povinen vyživovat dítě i matku. Doufali, že bude možné nalézt řešení, které by je zbavilo „*takového pohoršlivého, ne příkladného, a již vůbec v kraji známého pastýře, ku kterémužto jeho svěřené ovčičky pro jeho zle vedoucí život beztoho dokonce žádné důvěrnosti víceji nemají*“.²⁵¹ Absence takového faráře by městečko ušetřila nejen dalších procesů s těhotnými a snad i znásilňovanými děvečkami, ale i problémů s nedůvěrou lidí vůči duchovnímu a potažmo celé katolické církvi.

Olomoucká konzistoř vyslala jako svého zástupce v této věci děkana Jiřího Ignáce Vetzúrka z Lomnice. Lomnický děkan nakázal svolat všechny potřebné osoby do farního domu. Jako termín konání komise určil den 5. června 1721. Následovalo ještě několik jeho návštěv. Výsledek šetření však není znám.²⁵² Křižanovským se ale jeho přístup nelíbil a neplnil jejich očekávání. Lomnický děkan ve jménu konzistoře pracoval tak, aby farář od soudu odešel zcela nevinně. Obrátili se proto na tehdejší vrchnost Jana Josefa ze Schwalbenfeldu. Stručně jej obeznámili s aktuální situací. Doufali, že konzistoři vyslaný Lomnický děkan přispěje k „*dobrému skončení a porovnání*“.²⁵³ Žádali také o milostivé svolení k tomu, aby zmrhanou Bětu „*v čas potřeby zaopatřenou, a jistou míti mohli*“.²⁵⁴

Další komise byla děkanem svolána na 3. září téhož roku na sedmou hodinu ranní. Z dopisu, který byl po jejím ukončení zaslán Janovi ze Schwabelnfeldu je cítit značné rozhořčení křižanovských. Popisují, „*kterak dne třetího Septembris comisi od slavný konzistoře nařízena v domu farním s panem farářem od osmi až do půl třetí hodiny s poledne držena jest byla*“.²⁵⁵ Shromážděné výpovědi byly označeny jako nedostatečné důkazy farářovy viny. Rada městečka Křižanova si stěžovala, že „*pan farář opět předvrhoval, že jenom my, ouřad, proti němu bez vědomí a povolení vůbci to činíme*“.²⁵⁶ Farář Bartoloměj Nedovalený požadoval, aby byli předvedeni před komisi i další sousedé z obce, což nebylo možné, protože „*žádněj z obce o tom vědomosti neměl, a žádným jsme domluveni nebyli*“.²⁵⁷ Sám Jan ze Schwabelnfeldu již dříve vzkázal, že nebude zapotřebí předvést před komisi z obce nikoho dalšího. Měšťané

²⁵⁰ TAMTÉŽ.

²⁵¹ TAMTÉŽ, fol. 11.

²⁵² TAMTÉŽ, fol. 12-14.

²⁵³ TAMTÉŽ, fol. 16.

²⁵⁴ TAMTÉŽ, fol. 17.

²⁵⁵ TAMTÉŽ, fol. 20.

²⁵⁶ TAMTÉŽ, fol. 21.

²⁵⁷ TAMTÉŽ.

zdůrazňovali, že se proti nařízení odvolávali, „*sice bychom my byli jich více, než devět, třebaš půl městečka, k tomu dostali, kteří by se byli taky na odpor postavili*“.²⁵⁸ Farář byl na konfrontaci připraven lépe a stálo za ním několik „*pochlebníků, a proti nám svodníků*“, kteří byli ochotni svědčit v jeho prospěch.²⁵⁹ Tato skutečnost se ukázala jako velmi důležitá, možná i zásadní. Z tohoto důvodu také, jak uváděli, „*nám od comisařův do očí mluveno bylo, že se to světlo poznává, poněvač těm sousedům se postavití dovoliti nechceme, že my sami proti p[anu] faráři jsme, a to ze zášti činíme*“.²⁶⁰ Jmenovaní sousedé, kteří se postavili na stranu Bartoloměje Nedovaleného, však byli všeobecně známi jako ti, kteří faráři naopak „*k jeho zlým činům nápomocni byli*“.²⁶¹ Křižanovští se tedy tázali, zdali se proti nim postavili z nařízení vrchnosti, nebo takto jednali sami ze své vůle, ke škodě celé obce.²⁶² Co stálo v odpovědi Jana ze Schwalbenfeldu bohužel nevíme.

Další dopis adresovaný Janovi ze Schwalbenfeldu je datovaný rokem 1722. Oznamoval přítomnost Lomnického děkana. V Křižanově předpokládali, že pan děkan přijel celou záležitost ukončit. Doufali také, že bude nařízeno uhrazení veškerých nákladů, které v průběhu trvání tohoto řízení městečku vznikly. Dále také „*poněvaž za potřeby bude, abychom my zmrhanou Bětu Myslivcovou právně zase k sobě vzíti, a kde koliv potřeba ukazovat bude, či postavití mohli, z té tehdy příčiny Vaší Mil[osti] poddaně žádám, abychom ji kde koliv vostání bude [...] zapatřiti mohli, nám milostivě dovoleno bylo*“.²⁶³

Dne 16. dubna roku 1722 proběhl další výslech faráře Bartoloměje Nedovaleného a Běty Myslivcové. Výslech se konal znovu na křižanovské faře a nepřinesl žádné nové informace. Předvolány a tázány byly i další osoby, které též vypovídaly proti faráři Nedovalenému a požadovaly, aby byly jejich výpovědi také předloženy olomoucké konzistoři.²⁶⁴ Co v nich však stálo, nevíme.

Jak je vidno z dopisu ze dne 30. října adresovaného biskupské olomoucké konzistoři, vyšetřování bylo stále bezvýsledné. Křižanovští si stěžovali, že „*nato jsme ale od velebných pánův comisařův k odpovědi dostali, že mimo memoriálních žalob nic víceji přijíti nemohou, nýbrž co víceji máme, abychom k slavnej consistoři to podali, že*

²⁵⁸ TAMTÉŽ.

²⁵⁹ TAMTÉŽ.

²⁶⁰ TAMTÉŽ.

²⁶¹ TAMTÉŽ.

²⁶² TAMTÉŽ.

²⁶³ TAMTÉŽ, fol. 22.

²⁶⁴ TAMTÉŽ, fol. 26.

*jest nám dovoleno. Poněvadž ale milostivý páni páni již rok vycháze a žádná decisi nenásleduje, mezitím na vyživení tej zmrhanej osoby z constribučních peněz od obce outraty velké zešly. [...] Na čem však věc pozůstává, nic nevíme“.*²⁶⁵

Velmi brzy se stejní komisaři do městečka vrátili. Přesněji již za dva dny po předchozím výslechu, tedy 18. dubna. Bez přítomnosti a svolení rady „*dotyčnou zmrhanou Bětu předvolali a examinirovali“*.²⁶⁶ Rada nebyla ani obeznámena s tím, na co byla Běta tázána a jak vypověděla. Zjistili však, že pan farář byl předem informován, kdy znovu do Křižanova přijedou. Právě jeden den před jejich příjezdem nechal farář Bartoloměj Nedovalený zavolat Bětu Myslivcovou k sobě na faru. Snažil se ji přesvědčit, „*by ona své předešlé řeči proměnila, a aby řekla, co tenkrát mluvila, všechno z návodu že mluvila“*.²⁶⁷ Za to se jí zavázal velice odvděčit. Běta se však přemluvit nenechala a své výpovědi nezměnila. Stalo se tak, že hned druhý den, „*když před pány commisaře předstoupiti měla, zase mil[ostivé] vrchnosti slovo od slova se slzavýma očima opakovala a vypovídala“*.²⁶⁸

Jako další ze svědků se objevil pan František Šumpetr, který působil jako dvorský kaplan v městečku Třešti. František Šumpetr měl pravděpodobně se svým kolegou farářem Nedovaleným nějaké zkušenosti. Rada městečka Křižanova se tak na něj odvolávala. Podle Františka Šumpetra nebyl křižanovský farář hoden svého posvěcení. Pokud by farář svých „*zlých činů“* nezanechal, byl ochoten on sám olomoucké konzistoři vypovídat. „*A může jenom on pan caplan vyznat, proč se z fary zdejší pryč dostal“*.²⁶⁹ Jmenovaný dokonce prozradil, že farář Nedovalený veřejně nazýval komisaře hloupými. Také on v „*nejponíženějším respectu a pokoře pro Boha“* žádal, aby byl v této, tak dlouhý čas trvajícím, rozepři co nejdříve učiněn pořádek, dobré porovnání a v neposlední řadě samozřejmě konec.²⁷⁰ Znovu byl také vznesen požadavek na finanční vyrovnání s obcí a kompenzací vzniklých útrat, které musela vynaložit v rámci tohoto trestního řízení.²⁷¹

Ze dne 3. července 1723 máme zprávu o tom, že byla další komise přeložena, a to z důvodu nedostatečného množství potřebných svědků. Náhradní se tedy měla uskutečnit 19. srpna téhož roku. Předpokládalo se, že snad již bude k dispozici dost

²⁶⁵ TAMTÉŽ.

²⁶⁶ TAMTÉŽ, fol. 27.

²⁶⁷ TAMTÉŽ.

²⁶⁸ TAMTÉŽ.

²⁶⁹ TAMTÉŽ.

²⁷⁰ TAMTÉŽ, fol. 28.

²⁷¹ TAMTÉŽ.

nových svědků, kteří by mohli vnést do celé záležitosti světlo a dopomohli tím tak ke zdárnému ukončení celého sporu. Nechybělo ani další upozornění na finanční stránku celé věci.²⁷²

Dne 19. srpna se tedy měla konat další komise. Křižanovští se obávali, aby se neopakovala podobná situace, která se stala v počátku soudu, tedy dva roky zpět a taktéž v měsíci srpnu. Tehdy vrchnost nepovažovala za nutné, aby se komise účastnili svědci, kteří by stvrdili slova vznesená proti nesprávnému jednání křižanovského faráře Bartoloměje Nedovaleného. Proto žádali svolení k tomu, aby „*krom memoriálních žalob*“ byla možná účast i dalších sousedů z obce. Stále se nevzdávali naděje, že by jednou „*od takového nepřikladného pastýře zbaveni byli*“.²⁷³ Neopomněli též svoji vrchnost upozornit, že by vzhledem k patronátu nad obcí, mělo být vedeno v patrnosti brzké uhrazení vynaložených finančních prostředků.²⁷⁴

Žádný posun v této dlouhotrvající kauze nepřinesly ani další dny, týdny, dokonce ani měsíce. Korespondence mezi radními městečka Křižanova, vrchností, olomouckou biskupskou konzistoří a dalšími subjekty, jakými byla kupříkladu fara ve Velkém Meziříčí, se nesla stále ve stejném duchu. Křižanovští opakovaně žádali o kompenzaci útrat, které neustále připadaly na vrub obce.²⁷⁵ V nedatovaném dopisu adresovaném olomoucké konzistoři připomínali, že „*však skrz již dost dlouhý čas jedna i druhá strana žádný resoluti jest nedostala*“.²⁷⁶

Jediná reakce olomoucké konzistoře, která se v křižanovském archivu dochovala, pochází ze dne 2. března roku 1724.²⁷⁷ Jednalo se o rozhodnutí „*v příčině mezi primátorem, purkmistrem a radou městys Křižanova, žalobníky z jednej, a Bartolomějem Nedovaleným, farářem Křižanovským, obžalovaného, z druhé strany, stranyva obtěškany v domě farním služebnej děvky jménem Alžběty Myslivcovej*“.²⁷⁸ V nařízený den, kterým byl 28. březen téhož roku, se měli žalobci sejít, ať už osobně, nebo skrze plnomocníka „*k publikovaný sentency intertlocutoria*“.²⁷⁹

²⁷² TAMTÉŽ, fol. 30.

²⁷³ TAMTÉŽ, fol. 32.

²⁷⁴ TAMTÉŽ.

²⁷⁵ „*Outraty naší chudý obci velké zašly, a takových se dál a dál, víc a víc, skrz průtahy rozličné a odkládání přivlastňují*“; TAMTÉŽ, fol. 43.

²⁷⁶ TAMTÉŽ, fol. 49.

²⁷⁷ Dochováno jak v latinském originálu, tak v českém překladu. Podepsán jest František Julián hrabě Braida, který byl olomouckým biskupem od roku 1703; TAMTÉŽ, fol. 52.

²⁷⁸ TAMTÉŽ.

²⁷⁹ TAMTÉŽ.

Přesněji bylo také specifikováno místo a čas. Výše uvedení se museli dostavit v před úřad olomoucké biskupské konzistoře přesně v devět hodin ráno.²⁸⁰

Jaké bylo přesné znění onoho předběžného rozhodnutí (*sententia interlocutoria*), bohužel nevíme. Avšak průběh celé kauzy dává tušit, jakým způsobem olomoucká konzistoř k osobě křižanovského faráře přistupovala. Domněnky potvrzuje i následná korespondence. V dochované části dopisu, adresovaného právě biskupské konzistoři si radní městečka křižanova stěžovali, že ačkoliv „*podle znění dané sentatia[...] jest při velebné biskupské důstojnosti čtené a publikované dne 28. Augusti léta běžícího 1724, jsouc on ale, dvojí cti hodný pan páter Bartoloměj Nedovalený, té žaloby proti němu učiněné, v případnosti té, dokonale sice zbaven jsouc, však ale skrze ustavičné různice²⁸¹ a nesrovnosti, kterých by sotva kdy konec dočkávaný byl, skrze dva měsíce termín k proměnění jeho farní osady jemu uložen byl²⁸²*“, k žádné nápravě nedošlo, přestože udaný termín již vypršel. Žádali tak, „*aby dotčený dvojí ctihodný pan farář Bartoloměj Nedovalený, skrze práva, příslušným prostředkem přinucen byl²⁸³*“.

Dne 1. listopadu obdržela olomoucká konzistoř další psaní, které bylo svým obsahem takřka totožné s předchozím. Znovu se odvolávali k rozhodnutí ze dne 28. srpna téhož roku, dle kterého mělo dojít k nápravě. Bartoloměj Nedovalený podle rozhodnutí „*faru zdejší konečně com[m]utírovati mně²⁸⁴*“. K tomuto však v udané dvouměsíční lhůtě nedošlo. Dokonce se tomu nestalo ani po ní. Také tentokrát naléhavě žádali, aby byl křižanovský farář Bartoloměj Nedovalený přinucen k vykonání svých povinností.²⁸⁵

O tom, že ke změně a nápravě křižanovské fary nedošlo ani v dalších měsících, svědčí další žádost, která byla konzistoři zaslána křižanovskou radou v lednu roku 1725. Olomoucká konzistoř byla znovu žádána, zdali by nebylo možné faráři poručit, aby rozhodnutí uposlechl a vykonal.²⁸⁶

Problém však přetrvával i nadále. Dne 23. dubna roku 1725 urgovali křižanovští nápravu dané věci dalším psaním adresovaným do Olomouce. Připomínali, že pan farář Bartoloměj Nedovalený „*již tolik jemu daných terminů zaspal²⁸⁷*“. Žádali, aby

²⁸⁰ TAMTÉŽ.

²⁸¹ Různice (neshody, hádky, rozepře).

²⁸² SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 191, fol. 66.

²⁸³ TAMTÉŽ.

²⁸⁴ TAMTÉŽ.

²⁸⁵ TAMTÉŽ.

²⁸⁶ TAMTÉŽ, fol. 67.

²⁸⁷ TAMTÉŽ, fol. 68.

biskupský úřad ze své moci faráře k nápravě přiměl a svému rozhodnutí tak učinil zadost. Přáli si konečně „*takového nepřikladného a nepokojného pastýře, který více a více žalování a procesům skrze svou nesvornost pokouší a ponouká*“ polepšit.²⁸⁸

Skutečnost, že si na faráře lidé městské vrchnosti dlouho a často opravdu stěžovali, dokládá záznam z doby dřívější, a to ze 6. dubna roku 1724.

Například Andráše Kramáře, který byl velmi chudý, přiměl farář k „odezdávce“ čtyř krejcarů. Původně dokonce farář požadoval pět krejcarů.²⁸⁹ Důvod této platby však prameny nezmiňují. Takových případů se však našlo mnohem více. Farář Nedovalený se nezdráhal vybírat za sňatky, křty i pohřby. Povídalo se, že někteří lidé byli dokonce nuceni prodat svůj oděv, aby byli schopni požadovanou částku splatit.²⁹⁰ Samozřejmě také o tomto byla olomoucká konzistoř spravena. Jednání křižanovského faráře vzbuzovalo v lidech nedůvěru a snad i nechuť k osobě duchovního. Možná také nechuť ke katolické církvi, kterou reprezentoval. Již v době zahájení tohoto procesu informovala městská vrchnost o tom, že lidé odmítají docházet ke zpovědím. Křižanovští po dlouhou dobu doufali, že farář Nedovalený bude nahrazen jiným, lepším duchovním. Další potíže zaručeně způsobovala skutečnost, že farář nebyl pro svůj delikt trestán, nýbrž dokonce olomouckou konzistoří hájen.

Také Kateřina, manželka Onřeje Rajtknechta, se rozhodla vypovědět před radními městečka Křižanova svůj zážitek se zdejším farářem. Vyprávěla, že na svatého Jana 1723 šla od panské zahrady směrem ke kostelu. Tehdy se k ní připojil farář Nedovalený. Kateřina jej měla v plánu přesvědčit, aby se přimluvil za jejího muže, který ten čas pobýval v křižanovském arestu. Doufala, že se podaří zařídit jeho dřívější propuštění. Avšak pan farář měl značně odlišné úmysly. Přál si, aby jej „*nechala otcem*.“ Sliboval jí, že se o dítě postará. Pozval ji k sobě na faru. Kateřina však jít nechtěla. Ve chvíli, kdy procházeli po schodech kolem zámku, měl ji farář Nedovalený strhnout do panské kuchyně, kde ji začal osahávat. Vypověděla, že „*ji pan farář rukou pod sukni sahal a také sáhl*“.²⁹¹

Je zjevné, že teprve po zahájení celého procesu našli lidé odvahu svěřit se se svými zážitky, zkušenostmi a obavami. Domnívám se, že k mlčení je vedly podobné pohnutky jako Bětu Myslivcovou. Proto až v době, kdy byla cítit jasná podpora městské

²⁸⁸ TAMTÉŽ.

²⁸⁹ TAMTÉŽ, fol. 58.

²⁹⁰ „[...] ještě pan farář praví, aby měl košili prodat, zaplatit musí“; TAMTÉŽ.

²⁹¹ TAMTÉŽ.

vrchnosti, vystoupili veřejně se svými svědectvími. Ovšem není pochyb, že činy a chování faráře Nedovaleného byly již dlouhou dobu před touto kauzou veřejným tajemstvím.

Farář Bartoloměj Nedovalený působil na křižanovské faře od roku 1704 až do roku 1726. Jak vyplývá z dochovaných výslechů a následné korespondence, nebyl pro mravnostní delikt vůbec souzen. Byl zproštěn veškeré obžaloby, přestože obtěžkání Běty Myslivcové nebylo zdaleka jeho jediným prohřeškem. Jeho přinejmenším nepřikladný život nezpůsobil potíže pouze jednotlivým ženám. Převrátil takto naruby celou podstatu své funkce církevní autority. Lidé nechtěli chodit ke zpovědím. Značně zoufalí křižanovští radní si již v dubnu 1721 stěžovali, že *„již tak daleko přišlo, že tomuž pro jeho nepřikladný život k svaté odpovědi k němu více jíti se spěčuje“*.²⁹² Osobu, která měla být příkladem pro ostatní, předcházela pověst násilníka a smilníka. Není divu, že byla v lidech podlomena důvěra nejen ve svého pastýře a katolickou církev, ale také v právní a morální normy. Není přece hříchem, co sám pan farář činí, a to beztrestně. Jeví se jako značně nepravděpodobné, že by olomoucká biskupská konzistoř mohla považovat jednání faráře Bartoloměje Nedovaleného za správné a hodné následování. Přesto zcela jistě jednala v jeho prospěch. Překvapivě laxní byl také přístup Jana Josefa ze Schwabenfeldu, který nepovažoval za nutné zařadit svědky, kteří by vypovídali proti faráři. Proti tomuto nařízení se křižanovští dokonce odvolávali s ujištěním, že svědčit půjde i půl městečka. Před komisi, kterou nakázal svolat v polovině roku 1721 lomnický děkan jako zástupce konzistoře, tak svědci opravdu nepředstoupili. Důkazy o vině faráře byly nedostačující a neexistoval nikdo, kdo by svědčil ve prospěch žalobce. Bartoloměj Nedovalený se hájil, že proti němu stojí pouze rada městečka, která tak činí ze zášti, což dosvědčilo také několik osob. Komise si situaci vysvětlila tak, že vrchnost městečka zakázala lidem svědčit, aby nevyšlo najevo, že proti faráři stojí pouze rada sama. Otázkou je, zdali tato situace nebyla záměrem Jana ze Schwabenfeldu, pokud ano, tak proč. Však i křižanovští se tázali svědků faráře Nedovaleného, zdali takto jednali z nařízení vrchnosti. Uspokojivou odpověď se mi však nalézt nepodařilo.

Nevíme, zdali nakonec k požadované a přikázané nápravě došlo. Jisté však je, že farář Bartoloměj Nedovalený na křižanovské faře od roku 1726 nepůsobil. Důvod jeho odchodu neznáme. Nabízí se však otázka, jestli se křižanovští nakonec opravdu

²⁹² TAMTÉŽ, fol. 10.

nedočkali dne, kdy je konzistoř jejich „nepříkladného a nepokojného pastýře“ zbavila. Matrika neobsahuje zápis o jeho úmrtí v letech 1725-1726. Vzhledem k tomu, že výsledek celého sporu je neznámý, zůstává možnost jeho přestěhování otevřená.

Co se týká Běty Myslivcové, která stála na počátku celého procesu, ani ona nebyla s největší pravděpodobností odsouzena. Jak je vidno, kauza se velmi brzy stočila k osobě pana faráře Nedovaleného. Bětu řešili velmi okrajově, a to nikoliv pro delikt smilstva, kvůli kterému původně stanula před křižanovským hrdelním soudem. Běta se svým těhotenstvím ocitla jako sirotek v těžké životní situaci. Představitelé městečka žádali, aby byl pan farář povinen vyživovat ji i její dítě, které mělo přijít na svět. Vzhledem k tomu, že svoji žádost opakovali několikrát, je možné, že se Běta žádné kompenzace nakonec ani nedočkala.

Dne 8. června roku 1721 se Bětě Myslivcové narodila dcera, která dostala jméno Markyta.²⁹³ Za předpokladu, že byly časové údaje, které přiznala Běta s Franzem Vašínem pravdivé, je možné říci, že Markyta byla dcerou faráře Bartoloměje Nedovaleného. Termín porodu odpovídá době početí, které uvedla Běta Myslivcová ve své výpovědi, což byla tedy doba kolem sv. Havla (16. října). V případě, že by došlo k početí kolem sv. Kateřiny (25. listopadu), dítě by bylo narozené předčasně. Vzhledem k tehdejší úrovni péče o novorozence a k jejich vysoké mortalitě považuji za naprosto nepravděpodobné, že by dítě narozené o měsíc a půl až měsíc dříve, přežilo. Matrika neeviduje případné úmrtí Markyty v horizontu tří let po jejím narození. Běta sama trvala na své výpovědi, že původcem jejího stavu je křižanovský farář. Je tedy možné, že své těhotenství poznala již v jeho počátku. Však také křižanovští požadovali, aby byl farář povinen vyživovat Bětu i její dítě. Otázkou ale zůstává, z jakého důvodu se k otcovství přiznal Franz Vašín. Bětu si odmítl vzít a o dítě a jeho vyživování podle všeho také nejevili zájem. Možná ze strachu, jak sám ostatně přiznal.

V matrice se nenachází v horizontu let 1721-1722 žádný záznam o případném sňatku Běty Myslivcové s Franzem Vašínem. Je tedy přinejmenším zvláštní, že v zápisu o narození dcery Markyty je uveden i otec Franz Vašín. Jeho jméno bylo k zápisu patrně připsáno později. Nebylo však běžné, aby nemanželské děti měly v matričním zápisu uvedeny oba rodiče.

Případná korespondence ani jiné materiály, které by pomohly celou situaci více osvětlit, se bohužel nedochovaly. Vzhledem k tomu, že zápisy do matriky byly

²⁹³ MZA, sbírka matrik, fara Křižanov 15710 (N: 1696 – 1734), pag. 342.

zapisovány farářem, nelze vyloučit, že se jednalo o osobní iniciativu Bartoloměje Nedovaleného.

Běta Myslivcová zemřela 15. dubna v udaném věku 70 let.²⁹⁴

Dochovaly se také „*specificati outrat zběhlých v příčině zmrhaný Běty Myslivcovy, která na faře zdejší k obtěžkání přišla*“.²⁹⁵ Vyúčtování nákladů pro ostatní kauzy hrdelního soudu městečka Křižanova, jsou zachována v poměrně malém zastoupení. Účet procesu konaného proti faráři Bartoloměji Nedovalenému a Bětě Myslivcové, je tedy zcela jistě velmi zajímavým doplněním tohoto případu, který se táhl dlouhá léta.

Samotný účet sestává z 27 položek. Celkové náklady tohoto sporu dosáhly výše 99 zl. 4 kr.²⁹⁶ Jako finančně nejnáročnější se ukázal pobyt Běty Myslivcové v křižanovském vězení. Částka se vyšplhala na 20 zl. 32 kr. Křižanov však musel uhradit i služebníka, hlídajícího dveře při komisi nebo několikrát vysílané posly k lomnickému děkanovi. Běta byla zřejmě na dobu porodu a šestinedělí ubytována u purkmistra Jakuba Horníka. Jeho náklady činily 5 zl. 30 kr. Také rada městečka křižanova nárokovala úhradu výdajů spojených s nutností konání častých schůzí a to 11 zl. 40 kr.²⁹⁷

²⁹⁴ MZA, sbírka matrik, fara Křižanov 15727 (Z: 1702-1769), pag. 316.

²⁹⁵ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 191, fol. 69.

²⁹⁶ TAMTÉŽ.

²⁹⁷ TAMTÉŽ.

Závěr

Přesto, že se z písemné produkce křižanovského hrdelního soudu dochovaly do dnešní doby pouze zlomky písemností, je možné utvořit vcelku dobrý obraz o jeho činnosti. Je také příkladem fungování hrdelního soudu poddanského městečka na Moravě.²⁹⁸

Městečko spadalo do obvodu brněnského práva. Hrdelní soud v Křižanově, stejně jako ostatní moravské soudy, byly povinny hledat naučení u brněnského soudu, který měl takřka stejné kompetence jako apelační soud v Praze. I v případě běžného hrdelního sporu, bylo hrdelní právo městečka Křižanova pouze zprostředkovatelem vrchního práva v Brně. V praxi to fungovalo tak, že městečko provedlo šetření případu a výsledky zaslalo brněnskému soudu. Zde pak bylo rozhodnuto, zdali je nutné provést výsledky další. V takovém případě bylo zasláno i konkrétní znění otázek, které měly být zodpovězeny. Určeno bylo taktéž, jakým způsobem měla být dotyčná osoba tázána, zda bylo nutné přikročit k tortuře. V případě, že by místní soud přistoupil k útrpnému výsledku bez tohoto rozsudku, hrozily přinejmenším tvrdé sankce nebo dokonce i zastavení práva. Konečný ortel byl také v rukou brněnské rady. Městský soud byl omezen pouze na následné vykonání exekuce. Roku 1709 bylo Brnu zakázáno vydávat naučení poddanským městům a městečkům. Od této doby se křižanovský hrdelní soud obracel pro naučení k apelačnímu soudu do Prahy.

Zdlouhavá korespondence se značně projevila na délce trvání jednotlivých procesů, čímž se zvětšovaly i soudní výlohy. Dle platných norem měl vše uhradit obžalovaný, avšak reálně byly tyto náklady z důvodu nemajetnosti vyšetřovaných osob nevymahatelné. Tíhu soudních výdajů tak nesl nejčastěji žalobce, což byl ve většině případů sám hrdelní soud a tedy městečko, které hrdelní právo vykonávalo. Městečko následně z nedostatku vymáhalo vše na své vrchnosti.²⁹⁹ Tato skutečnost je patrná v průběhu konání soudního řízení s Bětou Myslivcovou a farářem Nedovaleným, kdy městečko opakovaně nárokovalo úhradu soudních výdajů na Janovi ze Schwabenfeldu.

Pokud budeme mluvit o typech deliktů, které byly před křižanovským hrdelním soudem projednávány, jedná se z velké části o standardní obraz kriminality raného novověku. Nejčastějším přečinem byly krádeže, následovaly vraždy a mravnostní delikty.

²⁹⁸ I. ŠTARHA, *Hrdelní soud*, s. 137.

²⁹⁹ P. MATLAS, *Hranice sociální disciplinace*, s. 94.

Již při prvotním seznámení s aktovým materiálem hrdelního soudu v Křižanově mne zaujal poměrně obsáhlý spis týkající se případu „zmrhané“ Běty Myslivcové. Nejednalo se však o běžný případ ženy, která se provinila proti soudobým normám a byla tak nucena bránit svoji čest a postavení. Samotná čest byla tím nejhodnotnějším, co tehdejší člověk měl. V případě žen raného novověku velmi úzce souvisela s jejich tělem. Pokud v případě nedovoleného sexuálního styku následoval sňatek, mohla být čest narovnána.³⁰⁰ V případě Běty nebylo možné o sňatku uvažovat, dokud se v případě neobjevil Franz Vašín. Otázkou zůstává, kdo na tohoto muže upozornil. Možné je, že to byl sám farář Nedovalený, který se takto mohl snažit zbavit se svého obvinění. Franz Vašín připustil, že k pohlavnímu styku s Bětou opravdu došlo, avšak vzít si ji nechtěl. Pokud svatba nepřipadala v úvahu, mohla se žena alespoň pokusit prokázat, že ke všemu došlo poté, kdy jí dotyčný přislíbil manželství. Tato skutečnost sice nepřinesla mírnější trest, mohla však částečně změnit pohled svého okolí na své jednání.³⁰¹ Franz Vašín popřel, že by Bětě cokoliv slíboval. Ani ona se vyslychající nesnažila přesvědčit o opaku. Další možností pak bylo přesvědčit vyslychající o tom, že byla k takovému skutku přinucena násilím. Muži se naopak snažili jakýmkoliv způsobem zpochybnit obraz ženy jakožto nevinné oběti.³⁰² Také Franz se odvolával na to, že jej Běta dlouhou dobu sváděla a on že tedy pod tímto nátlakem podlehl.

Výslechy Bartoloměje Nedovaleného se bohužel nedochovaly. Z kusých svědectví, která se nacházejí ve výslechových protokolech či v následné korespondenci však můžeme tušit, že si byl velmi jistý svojí nedotknutelností.

Jak se ukázalo, křižanovský duchovní svým jednáním způsobil mnohé potíže v celé farnosti. Lidé byli značně nedůvěřiví v normy a jejich platnost, když viděli, že sám farář je může stále a beztrestně porušovat. Zcela jistě byla nabourána také důvěra v samotné právo. Katolický duchovní pozbyl na důvěryhodnosti. Křižanovští radní informovali vrchnost o problémech, které tato situace způsobovala. Odezvy se však nedočkali. Jan ze Schwalbenfeldu nepovolil postavit svědky proti faráři, což bylo zásadní pro další vývoj celého sporu. Křižanovští měli dokonce podezření, že vrchnost naopak zařídila svědky ku prospěchu místního faráře. Nedochovala se žádná korespondence s apelačním tribunálem ani odkaz na ni, usuzuji tedy, že pravděpodobně ani neproběhla.

³⁰⁰ J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 174-175.

³⁰¹ TAMTÉŽ, s. 175.

³⁰² TAMTÉŽ, s. 176.

Je patrná také jakási rezignace ze strany křižanovských radních. Postupem času přestali připomínat výživné, které by měl farář Nedovalený platit. Přestali doufat, že budou zbaveni takového duchovního, který působí pouze potíže. Snažili se případ alespoň ukončit a dosáhnout proplacení značných nákladů, které v průběhu celé kauzy vzešly.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 174-200.

Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 9.

Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, Archiv městečka Křižanov, inv. č. 30-33.

Moravský zemský archiv v Brně, sbírka matrik, fara Křižanov 15710 (N: 1696 – 1734).

Moravský zemský archiv v Brně, sbírka matrik, fara Křižanov 15727 (Z: 1702-1769).

Archiv města Brna, rkp. č. 72, fol. 329–342, 485-487, 556-557.

Moravský zemský archiv v Brně, Velkostatek Křižanov, inv. č. 1.

Moravský zemský archiv v Brně, G 1- Bočkova sbírka, č. 7588.

Jeho Milosti Římského Císaře Uherského a Českého Krále Josefa Prvního... Nove právo útrpné a hrdelní pro Království České, Markrabství Moravské a Knížectví Slezské. V Praze u Dědiců Jana Karla Jeřábka, skrze Jana Adama Cecynkara faktora 1708.

<http://eod.vkol.cz/ii630310/>, k 20. červenci 2015

Constitutio Criminalis Theresiana, aneb Římské Císařské v Uhřích a Čechách Královské Apoštolské Milosti Marie Terezie Arci-Kněžny Rakouské, hrdelní Právní Řád. Vídeň 1769.

<http://eod.vkol.cz/iii32047/>, k 20. červenci 2015

Vydané prameny

BARTOŠÍKOVÁ, Jana (ed.), *Krevní kniha městečka Morkovic*, Studie Muzea Kroměřížska 91, 1992, s. 115-148.

BIČÍK, Zdeněk (ed.), *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969;

FRANCEK, Jindřich (ed.), *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha – Litomyšl 1993.

FRANCEK, Jindřich (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. - 18. století*. Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. - 22. 9. 1995, Pardubice 1996.

FRANCEK, Jindřich – ŠIMEK, Tomáš (edd.), *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, Zámorsk – Pardubice 1995.

JIREČEK, Josef (ed.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyána z Koldína*, Praha 1876.

JÍLEK OBERPFALCER, František (ed.), *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935.

JÍLEK OBERPFALCER, František (ed.), *Vyznání na mučidlech. Texty ze starých knih černých, jinak smolných*, Praha 1937.

LÁNY, Emil Pavel (ed.), *Knihy černé, jinak smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od r. 1625*, Liberec 1946.

LÁNY, Emil Pavel (ed.), *Knihy smolné založené léta 1588 (Dobruška)*, Liberec 1947.

LÁNY, Emil Pavel (ed.), *Smolná, jinak černá kniha města Solnice 1569 – 1721*, Liberec 1948.

LÁNY, Emil Pavel (ed.), *Knihy černá, jinak smolná města Smidar 1631 – 1729*, Liberec 1948.

NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007.

- PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617- 1752*, Praha 1977.
- ROEDL, Bohumír (ed.), *Smolné knihy města Loun*, Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993.
- ŠTARHA, Ivan – SKUTIL, Jan (edd.), *Letovická kniha naučení*, Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku 1973, s. 81-120.
- VAŇKOVÁ, Věra (ed.), *Smolná kniha města Dvora Králové nad Labem*, Krkonoše – Podkrkonoší 1972, s. 138-149.
- VERBÍK, Antonín (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Uherské Hradiště 1970.
- VERBÍK, Antonín (ed.), *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uherské Hradiště 1971.
- VERBÍK, Antonín – ŠTARHA, Ivan – KNEŠL, Edmund (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979.
- VERBÍK, Antonín – ŠTARHA, Ivan (edd.), *Smolná kniha velkobítešská 1536 – 1636*, Brno 1973.

Literatura

- ADAMOVIČ, Karolína, *Apelační soud v Českém království v letech 1548 – 1651*, in: K. MALÝ (usp.), *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975.
- ADAMOVIČ, Karolína – SOUKUP, Ladislav, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň 2010, s 19.
- AUERSPERG, Josef, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellations-gerichtes*, Prag 1805.
- BECCARIA, Cesare, *O zločinech a trestech*, Praha 1893.
- ČERNÝ, Václav, *Hospodářské instrukce. Přehled hospodářských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. – XIX. století*, Praha 1930, s. 349-350.

- DELUMEAU, Jean, *Strach na Západě ve 14. - 18. století I-II*, Praha 1997.
- DIBELKA, Jaroslav, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, Monographia historica 12.
- DIBELKA, Jaroslav, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650 - 1750)*, Český časopis historický 106, 2008, s. 19-53.
- DIBELKA, Jaroslav, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, Dějiny a současnost 29, 2007, č. 9, s. 37-39.
- DIBELKA, Jaroslav, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století. Venkované jako aktéři všedního života ve světle trestně právní agendy*, České Budějovice 2010 (Disertační práce).
- DŘÍMAL, Jaroslav – ŠTARHA, Ivan, *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*, Brno 1979, s. 385.
- FLODR, Miroslav, *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, Brno, 1993.
- FLORKOVÁ, Lenka, *Kavalírská cesta Dominika Ondřeje z Kounic*, Vyškovský sborník, ročník 2004, s. 88.
- FRANCEK, Jindřich, *Mistři ostrého meče*, Pardubice 1995.
- FRANCEK, Jindřich, *Zločin a sex v českých dějinách*, Praha 2000.
- FRANCEK, Jindřich, *Dějiny loupežnictva: zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*, Praha 2002.
- FRANCEK, Jindřich, *Katovské řemeslo v českých zemích*, Hradec Králové 2007.
- FRANCEK, Jindřich, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2007.
- FRANCEK, Jindřich, *Já jsem se dopustila... . Sexuální delikty ve východních Čechách v 16. - 18. století*, Ústí nad Orlicí 2008.

- FRANCEK, Jindřich, *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*, Trutnov 2010.
- FRANCEK, Jindřich, *Zločinnost a bezprávní*, Velké dějiny zemí Koruny české, Praha-Litomyšl 2011.
- FRANCEK, Jindřich, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999, s. 184.
- FELDMAN, Christian, *Fridrich Spee: Procesy s čarodějnicemi*, Olomouc – Velehrad 2003.
- GINZBURG, Carlo, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002.
- GINZBURG, Carlo, *Noční příběh, Sabat čarodějnic*, Praha 2003.
- HAUSENBLÁSOVÁ, Jaroslava, *Počátky apelačního soudu v Čechách a jeho personální obsazení 1548–1627*, *Paginae historiae* 13, 2005.
- HIML, Pavel, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.
- HOSÁK, Ladislav, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 301-305, 421-430.
- HROMEK, Karel, *Křižanovská farnost v zrcadle zemských a církevních dějin*, Křižanov 2013.
- CHYLÍK, Jindřich, *Velkostatek Křižanov za století XVII. a XVIII.*, *Časopis moravského muzea zemského* 7, 1907, č. 2.
- CHYLÍK, Jindřich, *Kounicovský průmysl na Křižanovsku. Podnikání barokních kavalírů*, *Časopis Matice moravské* 67, 1947.
- CHYLÍK, Jindřich, *Velkostatek Křižanov za století XVII. a XVIII.*, *Časopis moravského muzea zemského* 7, 1907, č. 2.
- CHYLÍK, Jindřich, *Přehled dějin moravského průmyslu*, Brno 1948, s. 112-114.

JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

KADLECOVÁ, Marta, *České a moravské zemské právo procesní v první polovině 17. století*, Praha 2005.

KANÁK, Bohdan, *Příspěvek k hrdelnímu právu v Olomouci 1331 - 1731*, Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1 (20), 1992, Olomouc 1993, s. 142.

KAMENÍČEK, Franišek, *Náboženské následky bitvy bělohorské na Moravě*, In: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání Klubu historického v Praze, Praha 1883, s. 15–27.

KAPRAS, Jan, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908.

KLABOUCH, Jiří, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967.

KONIÁŠ, Antonín, *Clavis haeresim claudens et aperiens – Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající, aneb rejstřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapovězených kněh s předcházejícími oučinnivými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyskoumati a vykořeniti se mohou*, Hradec Králové 1729.

KOČÍ, Josef, *Čarodějnické procesy v době temna*, Dějiny a současnost 2, 1960, č. 3, s. 38-41.

KOČÍ, Josef, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha 1973.

KOSTKA, Karel, *Geschichte der Herrschaft Křižanau*, 1928.

KRATOCHVÍL, Augustin, *Vlastivěda moravská II. Vel. - Meziříčský okres*, Brno 1907.

KRÁL, Ladislav, *Zřízení, pravomoc a působení apelačního soudu v době předbělohorské*, Praha 2004 (Diplomová práce).

KREUZ, Petr, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století*, Praha 1996.

KREUZ, Petr, *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*, *Právněhistorické studie* 34, 1997, s. 127-161.

KŘEPELKOVÁ, Anita, *Apelační soud. 1548 – 1783 (1788). Inventář*, Praha 1964.

KŘESADLO, Karel, *Jihlavské právo*, in: *Kapitoly z historie Jihlavy*, Jihlava 1992, s. 36–45.

KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 3. díl, Praha 2002, s. 252.

KUNZ, Ludvík, *Soupis prací Zibrtova Českého lidu*, Praha 1960.

MELKESOVÁ, Miroslava „... *ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...*“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, *Historický obzor* 10, 1999, s. 126.

MALÝ, Karel, *České právo v minulosti*, Praha 1995.

MALÝ, Karel, *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979.

MALÝ, Karel, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, Praha 1962.

MALÝ, Karel, *Městské právo ve střední Evropě*, Praha 2014.

MATLAS, Pavel, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661 - 1765)*, *Sborník archivních prací* 57, 2007, s. 3-156.

MATLAS, Pavel, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. - 18. století*, Praha 2011.

MATLAS, Pavel, *Hranice sociální disciplinace poddaného obyvatelstva*, České Budějovice 2010 (Disertační práce), s. 47-64.

MATĚJEK, František, *Cesta poddaného lidu na Moravě ke znevolnění*, Brno 2000, s. 48-49.

MIKULEC, Jiří, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*. Praha 2005.

MIKULEC, Jiří, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992, s. 45.

MIKULEC, Jiří, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 263-282.

NAGYOVÁ, Eva – ČERMÁKOVÁ, Libuše – VODIČKOVÁ, Nila, *Křižanov od historie po současnost*, Křižanov 2002;

NAGYOVÁ, Eva – ČERMÁKOVÁ, Libuše – VODIČKOVÁ, Nila, *Křižanov II*, Křižanov 2006.

NAGYOVÁ, Eva – ČERMÁKOVÁ, Libuše – VODIČKOVÁ, Nila, *Křižanov III*, Křižanov 2008.

NEŠPOR, Zdeněk R., *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006, s. 167-182.

PÁNEK, Jaroslav, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693-728.

PÁNEK, Jaroslav, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů)*, Středočeský sborník historický 12, 1977, s. 129-181.

PÁNEK, Jaroslav, *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a metodice studia jeho dějin)*, Středočeský sborník historický 13, 1978, s. 87-195.

PÁNEK, Jaroslav, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice*

patrimoniálních trestněprávních pramenů), Středočeský sborník historický 14, 1979, s. 71-109.

PÁNEK, Jaroslav, *Křivsoudovské kriminální reversy (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice kriminálních reversů)*, Středočeský sborník historický 15, 1980, s. 163-182.

PÁNEK, Jaroslav, *Hrdelní soudnictví na Vlašimsku v 16. - 18. století (Příspěvek k poznání feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice jeho sociálně ekonomického zázemí)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 23, 1982, s. 163-197.

PÁNEK, Jaroslav - PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15. – 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na lobkovickém dominiu)*, Vlastivědný sborník Podbrdská 16, 1979, s. 23-87.

PEŠEK, Jiří, *Hrdelní soudnictví mezi Sázavou a Brdy v 16. - 18. st. (nad studiiemi J. Pánka a E. Procházkové)*, Právněhistorické studie 27, 1986, s. 221-226.

PETRÁŇOVÁ, Lýdia, *Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách*, in. *Magie a náboženství*, Uherské Hradiště 1997, s. 50-51.

PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16. - 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 21, 1980, s. 211-254.

PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Hrdelní soudnictví města Votic v 16. - 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 22, 1981, s. 203-243.

PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Hrdelní soudnictví města Berouna v 1621 - 1680*, Středočeský sborník historický 18, 1992, s. 5-23.

PROCHÁZKOVÁ, Eva, *Hrdelní soudnictví města Miličína v 16. - 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26, 1985, s. 249-270.

REZEK, Oldřich, *Změny soudního systému v zemích Koruny české v době pobělohorské (vybrané problémy)*, Ostrava 2007.

RÖSSLER, Emil Franz, *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XVI. Jahrhundert*, Praha 1852.

SAMEK, Bohumil, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 2, J-N. Praha 1999, s. 261-262.

SPÁČIL, Ondřej, *Změny v občanském právu v tereziánské a josefínské době*, Právní fórum, 8/2011, č. 7, s. 289-297.

SVÁTEK, Josef, *Jak trestali padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých I*, Praha 1891.

SVÁTEK, Josef, *K dějinám katů a poprav v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých II*, Praha 1891.

SVOBODA, Josef František, *Obecní řád městečka Křižanova*, Selský archiv 9, 1917, č. 3, s. 103-104.

ŠEBÁNEK, Jindřich, *Textilní podniky moravských Kouniců. Z dějin industrializace na Moravě na počátku stol. 18.*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 110-113, 150-154.

ŠILHAN, Jindřich, *Potíže Křižanovských s Bobrovskými*, Vlastivědný věstník moravský 12, 1957, s. 54-56.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651-1684*, Slezský sborník 44, 1946, s. 65-80.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16 - 17. století*, Praha 1986.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university – C 17, Brno 1970.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honu na čarodějnice“ po třicetileté válce*, Časopis Matice moravské 95, 1976, s. 265-283.

- ŠOLLE, Václav, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 12, 1962.
- ŠTARHA, Ivan, *Hrdelní soudy na Znojemsku*, Jižní Morava, 1994, s. 54.
- ŠTARHA, Ivan, *Hrdelní soud městečka Křižanova*, Vlastivědný věstník moravský 43, č. 2, Brno 1991.
- ŠTINDL, Martin, *Neznámá pečeť městečka Křižanova*, Západní Morava 2, 1998, s. 135-137.
- ŠUBRTOVÁ, Alena, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období*, Historická demografie 15, 1991, s. 30
- TINKOVÁ, Daniela, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.
- VANĚČEK, Václav, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1914*, Praha 1970.
- VOREL, Petr, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 53 - 56, 70, 204 – 246.
- WINTER, Zikmund, *Z rodiny a domácnosti staročeské*, in: Zikmunda Wintra Sebrané spisy z beletrie a z kulturních studií, sv. XII, Praha 1911.
- WINTER, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I – II*, Praha 1890-1892.
- ZÁRUBA, Hynek, *Dějiny lásky. Populární obrazy z dějiny snubnosti, manželství a prostituce od pravěku až po dobu nejnovější*, Praha 1925.
- ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II (1618-1784)*, Havlíčkův Brod 1962, s. 57-58.
- ZÍBRT, Čeněk, *Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve století 18. a trestech řemeslníku nepoctivých*, Český lid 4, 1895, s. 119-122.

Seznam příloh

Obrázek č. 1 – Naučení purkmistra a rady města Brna, pravděpodobně z konce 16. století

Obrázek č. 2 – Žádost o povolení ke stavbě nové šibenice z 30. března roku 1689

Obrázek č. 3 – Naučení města Brna ze dne 17. listopadu roku 1684 v případě Alžběty, manželky Václava Řezníka a jejího zetě Samuela Pařízka

Obrázek č. 4 – Žádost o zapůjčení kata adresovaná do Velké Bíteše, ze dne 19. října 1724

Obrázek č. 5 - Koncept výpovědi Běty Myslivcové ze dne 28. března 1721

Obrázek č. 5 - Koncept výpovědi Běty Myslivcové ze dne 28. března 1721

Examen Běty Myslivcové z 28. března 1721

1 gall' d'iz' d'agi	1 binta
2 gall' d'para	2 gall' d'para
3 gall' d'para	3 gall' d'para
4 Rampy d'odana	4 Rampy d'odana
5 gall' d'para	5 gall' d'para
6 gall' d'para	6 gall' d'para
7 gall' d'para	7 gall' d'para
8 gall' d'para	8 gall' d'para
9 gall' d'para	9 gall' d'para
10 gall' d'para	10 gall' d'para